

International Journal of Languages' Education and Teaching
Volume 10, Issue 4, December 2022, p. 155-193

Received	Reviewed	Published	Doi Number
14.11.2022	16.12.2022	30.12.2022	10.29228/ijlet.66362

The Relation of Concepts in Nahju'l-Farâdis

*Oğuz ERGENE*¹

ABSTRACT

Relation of concepts, relevance, ownership, belonging, specificity, equality, similarity, contrast, proximity, approximation, etc. realized through the ties established within the framework. These ties show the relevance of the concepts and the relationships established between the concepts in direct or indirect ways. The concretization of the relations between the concepts in the language is provided by the structural and semantic possibilities of the language. In this study, which aims to determine the way of relation the concepts in Nahju'l-Farâdis, one of the Khwarazm Turkish texts, and the language units in this function, Turkish, Arabic, Persian language units that make the relations were determined and exemplified by using the data obtained by scanning the work; the ways and linguistic possibilities of relations are examined with examples. In the study, the relations between the concepts were based on the human element and the determined examples were divided into two groups, as the relations formed with the concept of human and with concepts other than human, with a classification in this direction. The relations shaped by the concept of human are related to humans or are established with elements within this scope; at least one of the related and related elements is human or human-specific concepts. In relations shaped by concepts other than human beings, the concepts in question or the elements created with them take place; the related or the related are not both human being, human characteristic, situation, etc. Turkish elements that make or contain relations in the directions specified in Nahju'l-Farâdis include inflectional and derivational affixes, words and word groups. Arabic and Persian items with similar functions are composed of some words and possessive construction in different classes and organizations where various suffixes can be used.

Key Words: Concept, semantics, linguistics, Khwarazm Turkish, Nahju'l-Farâdis.

Nehcü'l-Ferâdis'te Kavramların İlişkilendirilmesi

ÖZET

Kavramların ilişkilendirilmesi, ilgi, sahiplik, aitlik, özgünlük, eşitlik, benzerlik, karşıtlık, yakınlık, yaklaşıklık vb. çerçevesinde kurulan bağlarla gerçekleşmektedir. Bu bağlar, kavramların ilgilerini, kavramlar arasında doğrudan ya da dolaylı yollarla kurulan ilişkileri gösterir. Kavramlar arasındaki ilişkilendirmelerin dilde somutlaşması ise dilin yapısal ve anlamsal olanaklarıyla sağlanır. Harezmi Türkçesi metinlerinden Nehcü'l-Ferâdis'teki kavramların ilişkilendirilme biçimlerini ve bu işlevdeki dil birimlerini belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada, eserin taranmasıyla elde edilen veriler kullanılarak ilişkilendirmeleri gerçekleştiren Türkçe, Arapça, Farsça kökenli dil birimleri belirlenmiş ve örneklendirilmiş; ilişkilendirmelerin hangi yollarla ve dilsel olanaklarla sağlandığı örneklerle irdelenmiştir. Çalışmada, kavramlar arasındaki ilişkilendirmelerde insan ögesi temel alınmış ve belirlenen örnekler, bu doğrultuda bir sınıflandırmayla insan kavramıyla ve insan dışındaki kavramlarla biçimlenen ilişkilendirmeler olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. İnsan kavramıyla biçimlenen ilişkilendirmeler, insanla ilgili olmakta ya da bu kapsamdaki öğelerle kurulmakta; ilişkilenen ve ilişkilendirilen öğelerden en az birini insan ya da insana özgü kavramlar oluşturmaktadır. İnsan dışındaki kavramlarla biçimlenen ilişkilendirmelerde ise söz konusu kavramlar ya da bunlarla oluşturulan öğeler yer alır; ilişkilenen ya da ilişkilendirilenin her ikisi de insan, insana ait bir özellik, durum vb. değildir. Nehcü'l-Ferâdis'te belirtilen doğrultularda ilişkilendirmeler yapan ya da içeren Türkçe öğeler arasında çekim ve yapım ekleri, sözcükler ve sözcük grupları yer almaktadır. Benzer işlevdeki Arapça ve Farsça öğeler ise türlü eklerin de kullanılabildiği farklı sınıf ve kuruluşlardaki kimi sözcüklerden ve ad tamlamalarından oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kavram, anlam bilimi, dil bilimi, Harezmi Türkçesi, Nehcü'l-Ferâdis.

¹ Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, oergene@mersin.edu.tr, 0000-0002-7862-3705.

Giriş

Sosyal bilimlerin çocuk gelişimi, eğitim bilimleri, felsefe, mantık, psikoloji, sosyoloji, yöntem bilimi gibi farklı alanlarında terim olarak kullanılan kavram²; bir dil bilimi terimi olarak “Ortak özellikler taşıyan bir dizi olgu, varlık ya da nesneye ilişkin genel nitelikli bir anlam içeren, değişik deneyimlere uygun düşen, dilsel kökenli her türlü tasarım, düşünüyü, imge; bir nesne, varlık ya da oluşun anlaksal imgesi; gösterilen.” (Güz, Huber, Senemoğlu ve Öztokat, 2002, s. 132) biçiminde tanımlanmıştır. Kavramı, “nesnelerin, biçimlerin, olgu, durum ve devinimlerin dilde anlatım buluşu; dünyadaki nesnelerin ortak niteliklerine dayanan, dile özgü bir genelleme, bir soyutlama” biçiminde özetleyen Aksan da kavramların değerinin ve niteliğinin aynı dili konuşanlar arasında aşağı yukarı aynı olduğunu ancak kavrama ilişkin zihinsel tasarımların yetişilen çevre, yaşanılan kültür, kişisel nitelikler ve deneyim gibi etkenlere bağlı küçük farklılıklar gösterdiğini belirtir. Bununla birlikte kavramların aynı dilin konuşurları arasında “kişisel değerler” taşıması, değişik “tasarımlar ve duygular” uyandırması da mümkündür. Aksan, buna dayanarak kavramların uyandırdığı tasarımları “genel (topluma, dilbirliğine özgü olan)” ve “özel (kişiye özgü olan)” biçiminde ikiye ayırmıştır (Aksan, 2015-III, s. 151, 152).

Kavramlar, türlü bakış açılarına ve ölçütlere bağlı olarak farklı biçimlerde sınıflandırılmaktadır. Bu sınıflandırmaları belli başlıklar altında toplayan Şimşek’e göre “somut kavramlar”, gözlemlenebilmesi ya da beş duyu organıyla algılanabilmesi nedeniyle aynı kategoride bulunan kavramları (ör. “bina, masa, bilgisayar, kitap, çiçek”) içerir. Bu kavramlar, fiziksel olarak varlığı tartışma götürmediği, benzerlik ya da farklılıkları görülebildiği için sağlıklı insanlar tarafından kolaylıkla ayırt edilebilir. Kimi benzer özellikleri taşımakla beraber bu özellikleri “düşünsel ya da tanımsal nitelik gösteren” kavramlara ise soyut kavramlar denir; soyut kavramların kolaylıkla ayırt edilebilmesi, kuramsal açıdan tanımlanmaları ve bu tanımın da zihinsel olarak canlandırılması yoluyla gerçekleşir. Algılanması yalnızca beş duyu organına dayanmayan, bunun için soyut yönü daha baskın zihinsel bir çaba gerektiren soyut kavramlar (ör. “sevgi, demokrasi, yaratıcılık, barış, kalite”) “üç boyutlu fiziksel varlıklar” olmamaları nedeniyle kolayca ayırt edilemez. “Üst kavramlar-alt kavramlar-bağlantılı kavramlar” biçimindeki bir bölümlenmeyi içeren başka bir sınıflandırma ise kavramlar arasındaki aşamalılığa işaret eder. Kavramları kapsamı bakımından yapılandıran bu sınıflandırmaya göre bir kavram, “birçok şeyin ortak adı” olması yanında aynı zamanda “başka şeylerin bir parçası” durumundadır. En üstte bulunan ve doğal olarak kapsamı en geniş olan kavramlar (ör. “ulaşım araçları”) “üst kavramlar”dır. Alt kavramlar (ör. “hava, kara ve deniz taşıtları”), üst kavramların “bir alt düzeyi, küçük bir bölümü ya da özel bir parçası” niteliğindedir. Bununla birlikte kimi durumlarda üst kavramlar, başka kavramların alt kavramı; alt kavramlar da başka kavramların üst kavramı olabilmektedir. Aşamalı bir yapı içermeyen, ancak taşıdığı kimi özellikler nedeniyle bir kavramla herhangi bir biçimde ilişkilendirilebilen kavramlara ise “bağlantılı kavramlar” adı verilmektedir. Bu

² Kavram “(Alm. Begriff, m, Begriffsvorstellung, f, Konzept, n, Vorstellung, f; Fr. concept, m, notion, f; İng. concept, notion; Lat. conceptus, notio; Yun. logos, ennoia, horos, noema; esk. mefhum) 1. çocğ. dilb. eğitb. Ortak özellikler taşıyan bir dizi olgu, varlık ya da nesneye ilişkin genel nitelikli bir anlam içeren, değişik deneyimlere uygun düşen, dilsel kökenli her türlü tasarım, düşünce ya da düşlemin, nesne, varlık ya da oluşun zihinsel imgesi. 2. eğitb. Kapsamı ve içeriği bir im ya da sözle adlandırılarak anlam kazandırılan soyut düşünce. 3. fel. Nesnelerin ya da olayların ortak özelliklerini ortak bir ad altında toplayan genel tasarım. 4. man. 1. İçlemsel nesne. 2. Bir ad, yüklem ya da işlevin içlemi. 5. ruh. 1. Ortak nitelik ya da özellikleri olan, bir nesnelere, olaylar ya da durumlar kategorisi, genel bir sınıf adı. 2. Herhangi bir nesne ya da olayın temel öge ve özelliklerini kapsayan soyut düşünce. 6. topb. Bilimde olguları çözümlenmek, gözlemlenenleri sınıflandırmak, bunları açıklayarak anlamlandırmak ve bu gözlemler temelinde üst düzey önermeler oluşturmak amacıyla başvurulan sözcük ya da sözcükler kümesinden oluşan soyut dilsel birim. 7. yön. Bir olay, nesne, durum ya da koşulun ayırt edici özelliklerini göz önüne alarak kavranabilirlik kazandıran düşünsel bütünlük.” (TÜBA, 2011, s. 687).

sınıflandırmaya göre örneğin “telefon” ve “cep telefonu”, üst ve alt kavram olarak değerlendirilirken telefonla ilişkili olan ancak aynı sınıfta bulunmayan “telsiz”, bağlantılı bir kavramdır (Şimşek, 2006, s. 28-31).

Piaget, kavramların oluşumu bağlamında “kendiliğinden kavramlar” ve “kendiliğinden olmayan kavramlar” biçiminde bir sınıflandırma yapmıştır. Çocuğun düşünme özelliklerini doğrudan yansıtan kavramlar, ilk grupta yer almaktadır. Örneğin küçük yaşlardaki çocukların, örgün kavramların tam olarak oluşmaması nedeniyle “nesnelere söylemleriyle sınıflama”sı; bebeklerin çoğunun “köpek” için “hav hav”, “kuş” için de “cik cik” sözcüklerini kullanması, bu doğrultuda ele alınabilir. “Kendiliğinden olmayan kavramlar”, çocuğun çoğunlukla yetişkinlerin isteği doğrultusunda gösterdiği “düşünme biçimi”ni temsil eder; çocuğun “kendisi gibi” düşünmek yerine “yetişkin gibi” düşünmeye başlamasıyla, toplumsallaşmaya bağlı olarak toplumun onayladığı düşünceleri içselleştirmesiyle oluşur. Örneğin birçok öğrencinin “dayak”ı, bir olumsuzluk olarak değerlendirmeyip yaramazlık yapan öğrencilerin cezalandırılmasıyla ilgili bir uygulama olarak algılaması ve “farkında olmadan onaylaması”, kendiliğinden öğrenilmemiştir (Piaget, 1964, akt. Şimşek, 2006, s. 31).

Vygotsky, kavramların oluşumunu “doğal ve eğitimsel çevre” kapsamında ele alarak “günlük kavramlar” ve “bilimsel kavramlar” terimleriyle karşıladığı iki kavram türünden söz etmiştir. Buna göre günlük yaşamda gelişen, bir başkasının “amaçlı biçimde” öğretmediği, çocuğun “okul dışındaki yetişkinlerle etkileşimi” sonucunda oluşan kavramlar, günlük kavramlardır. Çocuğun “kendi kafasında” biçimlenen bu kavramlar, çok kapsamlı değildir ve aşamalı bir yapı içermez. Bilimsel kavramlar ise belli bir bilim dalıyla ilgili olmakta, okulda öğretilmekte, sistematik olarak aşamalılık sergilemekte, “mantıksal bir düzenleme içinde” sunulmaktadır (Vygotsky, 1994, akt. Şimşek, 2006, s. 31).

Eysenck ve Keane, yaptıkları kavram sınıflandırmasında “nesnel kavramlar” ve “ilişkisel kavramlar” biçiminde iki tür kavrama yer vermiştir. Somut kavramlarla benzerlik gösteren nesnel kavramlar, insanların çevrelerindeki fiziksel varlıkları, nesnelere sınıflandırmak için kullandıkları kavramlardır. Genellikle “sözel bilgilerden oluşan önermeler” biçiminde değerlendirilen ilişkisel kavramlar ise “nesnel kavramlar arasındaki ilişkileri betimlemek” için kullanılmaktadır. Örnek olarak “su” nesnel, suyun ısıtılması sonucunda oluşan “buharlaştırma” ise ilişkisel bir kavramdır (Eysenck ve Keane, 1995, akt. Şimşek, 2006, s. 29, 30).

Kavramların farklı yollarla işaretlendiği, bu amaçla türlü dil birimlerine başvurulduğu bilinmektedir. Bununla birlikte bir kavramın ya da kavram kümesinin işaretlenmesi için hangi dilsel olanakların, dil birimlerinin kullanılacağı da kesinlikle belirlenmemiştir. Doğrudan bu amaç için üretilmiş, ayrılmış kimi öğeler dışında eklerin, sözcüklerin, sözcük gruplarının, bunlardan oluşan kimi kalıpların bağlama göre herhangi bir kavramı işaretlemesi mümkündür. Bu da işaretleyicilerin kimi zaman metin bağlamından hareketle belirlenmesini ve bunun için de her türlü dil biriminin değerlendirilmesini zorunlu kılar. Bu konudaki güçlükleri kaydeden Yüceol Özezen’e göre “gözlemlenebilir ve sayılabilir birimler” açık bir biçimde bulunmamakta; araştırmacının öncelikle bir kavramı türlü düzeylerdeki dil birimlerinden hangisinin temsil ettiğini belirlemesi, bunları gözlemlememesi nedeniyle tahmin etmesi gerekmektedir. Yüceol Özezen, bu konuda öncelikle neyin, hangi işaretin ve yapının aranacağını bilmek gerektiğinden ilk aşamada metin havuzlarının ve derlemlerin yarar sağlamayacağını; bu tür çalışmaları yapan araştırmacıların, konuştuğu dilin olanaklarına ve kullanımlarına ilişkin yüksek bir sezgiye, açık bir algıya, ileri düzeyde tahmin yeteneğine sahip olması gerektiğini belirtmiştir (Yüceol Özezen, 2020, s. 111).

Kavram işaretlemeyi dilbilgisel ulamların işaretlenmesi bağlamında ele alan Boz, “sözlüksel olmayan, çekimsel özellik gösteren bir anlam (işlev) alanı” niteliğindeki dilbilgisel ulamları, “adsıl ve eylemsil” olarak iki alt başlığa ayırmıştır. Bu sınıflandırmada, “sayı, durum, cins, kişi, soru, bildirme, varlık, yokluk, küçültme, uyum, olumsuzluk vd.”, adsıl dilbilgisel ulamları; “çatı, olumsuzluk, görünüş, kiplik, zaman, sayı, kişi, soru vd.” da eylemsil dilbilgisel ulamları oluşturur. Boz’a göre dilbilgisel ulamlar, sözlüksel olmamaları, çekimsel özellik göstermeleri nedeniyle “çekimsel ögeler”le işaretlenmekte ancak kimi zaman “sözlüksel ögeler” de bu amaçla kullanılabilir. Dilbilgisel ulamlar için kullanılan işaretleyiciler, “biçimbirimsel işaretleyiciler, biçimsözdizimsel işaretleyiciler, sözdizimsel işaretleyiciler, sözlüksel (göndergesel) işaretleyiciler” olarak dört gruba ayrılabilir. Bu sınıflamadaki biçimsözdizimsel işaretleyiciler de “biçimbirimsel işaretleyiciler (ad veya eylemlere eklenen biçimbirimler)” ve “sözdizimsel işaretleyiciler (sözdizimine öge eklenmesi veya çıkartılması, sözdizimindeki ögelerde meydana gelen biçimsel değişimler, sözdizimindeki ögelerin görev değiştirmesi, yeni görev yüklenmesi)” olarak ikiye ayrılır (Boz, 2021, s. 96, 97).

Türkçenin kavram işaretlemede kullandığı “sözcük tabanlarından yapım ekleriyle yeni kavramları adlandırma yöntemi”nin kimi durumlarda yetersiz kaldığını belirten Alyılmaz; bir kavrama ilişkin “yeni gelişme, değişme ve ayrışma” gerçekleştiğinde, kavramlar arasında yakın ya da uzak ilişkiler kurulduğunda ve onlara yönelik düşünceler değiştiğinde oluşan bu yeni durumun/kavramın tek bir işaretle karşılanmasının güçlüğüne değinmiştir. Alyılmaz’a göre Türkçedeki kavram işaretleme yöntemleri söz konusu olduğunda genel olarak “kök, köken ve gövde” durumundaki sözcüklere yapım ekleri getirilerek yapılan ve “morfolojik yolla (ekler vasıtasıyla) kavramları işaretleme” biçiminde adlandırılacak bir işaretlemeden söz edilmektedir. Türkçede, bu tür bir işaretlemenin yanı sıra birden fazla sözcüğün, eklerin de yardımıyla yeni kavramları işaretlediği görülür. Alyılmaz, bu işaretleme yönteminin “sentaktik yolla (söz dizimsel yöntemle) kavramları işaretleme” olarak adlandırılmasının yerinde olacağını belirtmiştir. Bu işaretlemede yararlanılan söz dizimsel ögeleri, yapıları ve oluşma biçimleri bakımından “belirtisiz ad tamlaması yapısındaki kavram işaretleri, sıfat tamlaması yapısındaki genel anlamlı kavram işaretleri, birleşik eylem yapısındaki kavram işaretleri (ad + eylemden oluşan kavram işaretleri, eylem-bağ-fiil/ulaç eki + eylem yapısından oluşan kavram işaretleri), belirteç + eylem yapısından oluşan kavram işaretleri, nesne + eylem yapısından oluşan kavram işaretleri, tekrar gruplarından/ikilemelerden oluşan kavram işaretleri, diğer sözcük gruplarından oluşan kavram işaretleri, cümlelerden oluşan kavram işaretleri” biçiminde sekiz gruba ayırmak mümkündür (Alyılmaz, 2018, s. 12-16).

Kavramların İlişkilendirilmesi

Kavramların ilişkilendirilmesi; ilgi, nispet, sahiplik, aitlik, özgünlük, eşitlik, benzerlik, karşıtlık, yakınlık, yaklaşıklık vb. çerçevesinde kurulan bağlarla gerçekleşmektedir. Bu bağlar, kavramların ilgilerini, aralarında doğrudan ya da dolaylı yollarla kurulan ilişkileri gösterir. İlişkilendirilen kavramlar; söz konusu ilişkinin hem kendi aralarında hem de kendileriyle başkaları arasında gelişen, sonradan oluşan ya da ortaya çıkan durumlara, şartlara koşut biçimde yinelenmesi, farklı yönlerden yeniden kurulması, dallanarak yayılması yoluyla üyeleri oranında genişleyen bir ağ içinde yer alır. İlişkilendirme, kapsam itibarıyla yalnızca insan çevresinde var olan ve onunla sınırlanan bağlantıları değil; insanların ve insan dışındaki varlıkların başka insanlarla; etnik, siyasal, dinsel, sınıfsal vb. yönlerden ortaklaşan insan topluluklarıyla; yerleşim birimleriyle; coğrafi bölgelerle; belirli ya da belirsiz zaman dilimleriyle; kendileri dışındaki hayvan, bitki ve nesnelere kurduğu karşılıklı ilişkileri de içerir. Bu doğrultuda

ilişkilendirmelerin kişi, yer, zaman, nesne gibi değişkenlere bağlı olarak farklı biçimlerde sağlanması mümkündür.

Karaağaç'a göre herhangi bir yapma ya da olmanın (olayın) bulunmadığı yerlerde, bir ilişkilendirme ya da nitelendirme vardır. İlişkilendirme, iki ya da daha fazla adın bir araya getirilmesinde yararlanılan yollardan biri olup genel kavramların öze indirilmesinde, başka bir deyişle varlığın açıklanmasında başvurulan bu iki yoldan birini oluşturmaktadır (Karaağaç, 2012, s. 485).

İlişkilendirilen kavramlar, bu kavramların özellikleri, ilişkilendirilme gerekçeleri, kurulan bağın niteliği vb. dikkate alındığında çok yönlü ve bileşenli bir ağ görünümündeki ilişkilendirmelerin dilde somutlaşması, dilin sağladığı yapısal ve anlamsal olanaklarla gerçekleşmektedir. Sözlü ve yazılı metinlerde, söz dizimsel ilişki içinde bulunan ya da bulunmayan kavramların metne ya da çağrışımlara dayalı olarak doğrudan ya da dolaylı biçimde ilişkilendirilmesi, çok sayıda dil birimiyle gerçekleşmiş; bu ögeler, ilişkilendirmenin yapılabilmesi için farklı yollar sunmuştur. Türlü biçimlerde oluşan, farklı içeriklere ve niteliklere sahip olan, ortak ya da ayrı yönleri bulunan, bunlara koşut olarak farklı biçimlerde sınıflandırılan kavramların dildeki karşılıkları, Türkçenin ilk yazılı metinlerinden bugüne kadar ek, sözcük, sözcük grubu düzeylerindeki dil birimleriyle ilişkilendirilmiştir. Tarihsel süreçte Türkçenin başka dillerden aldığı kimi ögeler de bu amaçla kullanılmıştır. Dil ilişkileri kapsamında değerlendirilmesi gereken bu ögeler -Türkçe kökenli örneklerle birlikte- hem tarihî hem de çağdaş Türk yazı dillerinde tanıklanmaktadır.

Yöntem

Bu çalışmanın veri kaynağı, Mahmûd bin Alî'nin Nehcü'l-Ferâdis adlı eseridir. Nehcü'l-Ferâdis'teki kavramların ilişkilendirilme biçimlerini ve bu işlevdeki dil birimlerini belirlemeyi amaçlayan çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılarak hazırlanmıştır. Doküman incelemesinde, "araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizi" yapılır (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 189). Çalışmada, Harezmi Türkçesi metinlerinden Nehcü'l-Ferâdis'in taranmasıyla elde edilen veriler kullanılarak ilişkilendirmeleri gerçekleştiren Türkçe, Arapça, Farsça kökenli dil birimleri belirlenmiş ve örneklendirilmiş; ilişkilendirmelerin hangi yollarla ve dilsel olanaklarla sağlandığı örneklerle irdelenmiştir. Bu bağlamda, kavramlar arası ilişkilendirmelerde insan temel alınmış ve ele alınan örnekler, insan kavramıyla ve insan dışındaki kavramlarla biçimlenen ilişkilendirmeler olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. İnsan kavramıyla biçimlenen ilişkilendirmeler, insanla ilgili olmakta ya da bu kapsamdaki ögelerle kurulmakta; ilişkilenen ve ilişkilendirilen ögelerden en az birini insan ya da insana özgü kavramlar oluşturmaktadır. Bu tür ilişkilendirmeler, karşılıklı olarak insanların ya da insan topluluklarının başka insanlarla, insan topluluklarıyla ve insan dışındaki kavramlarla bağlantılarını içerir. İnsan dışındaki kavramlarla biçimlenen ilişkilendirmelerde ise söz konusu kavramlar ya da bunlarla oluşturulan ögeler yer alır; ilişkilenen ya da ilişkilendirilenin her ikisi de insan, insana ait bir özellik, durum vb. değildir. Bu örneklerde, karşılıklı olarak insan dışındaki kavramların birbirleriyle kurduğu ilişkiler ifade edilir.

Nehcü'l-Ferâdis'te İlişkilendirme İşlevli Dil Birimleri

Bir kırk hadis kitabı olan Nehcü'l-Ferâdis, tarihî Türk yazı dillerinden Harezmi Türkçesi döneminde yazılmış "dinî ve didaktik" nitelikli, mensur bir metindir. Eser, bir mukaddimenin ardından gelen ve her birinde on alt bölümün (fasıl) yer aldığı dört ana bölümden (bap) oluşmaktadır. Her birinde bir hadisin işlendiği bu kırk alt bölüm, bap başlıklarıyla birlikte şu biçimde sıralanmıştır: "Birinci Bap:

Peygamberin Faziletleri (1. Fasıl: Peygamberin hayatı, ailesi. 2. Fasıl: Peygambere vahiy gelmesi. 3. Fasıl: Peygamber ve yârânlarının İslâmiyetin başlangıcında çektiği zorluklar. 4. Fasıl: Peygamberin Mekke'den Medine'ye hicreti. 5. Fasıl: Peygamberin mucizeleri. 6. Fasıl: Peygamberin Mekke'ye girişi. 7. Fasıl: Peygamberin miracı. 8. Fasıl: Peygamberin cennet ve cehennemi gezmesi. 9. Fasıl: Peygamberin Huneyn'de ferîşelerin nusretiyle kâfirleri yenmesi. 10. Fasıl: Peygamberin vefatı) / İkinci Bap: Hulefa-i Râşidîn, Ehl-i Beyt ve Dört İmamın Faziletleri (1. Fasıl: Ebu Bekir. 2. Fasıl: Ömer. 3. Fasıl: Osman. 4. Fasıl: Ali. 5. Fasıl: Fatıma. 6. Fasıl: Hasan ve Hüseyin. 7. Fasıl: İmam-ı a'zam Ebu Hanife. 8. Fasıl: İmam Şafî'î. 9. Fasıl: İmam Malik. 10. Fasıl: İmam Ahmed Hanbel) / Üçüncü Bap: Allah'a Yaklaştıran İyi Ameller (1. Fasıl: Din bilgisi ile meşgul olmak. 2. Fasıl: Namaz. 3. Fasıl: Zekât ve sadaka. 4. Fasıl: Oruç. 5. Fasıl: Hac ve umre. 6. Fasıl: Ana babaya hizmet. 7. Fasıl: Helâl yemek. 8. Fasıl: Emr-i maruf ve nehy-i münker. 9. Fasıl: Gece gündüz uyumaksızın ibadet. 10. Fasıl: Sabır ve rıza) / Dördüncü Bap: Allah'tan Uzaklaştıran Kötü Ameller (1. Fasıl: Haksız yere kan dökmek. 2. Fasıl: Zina etmek. 3. Fasıl: İçki içmek. 4. Fasıl: Tekebbür etmek. 5. Fasıl: Yalan ve gaybet. 6. Fasıl: Dünyayı sevmek. 7. Fasıl: Riya ve sem'a. 8. Fasıl: Kin ve haset. 9. Fasıl: Gurur ve gaflet. 10. Fasıl: Uzak ümit beslemek)". Eser, bu bölümleri izleyen bir hatime ile sonlanmıştır. Sade bir dilin kullanıldığı eserde işlenen dinî konular, "akıcı hikâyelerle" süslenmiştir. Nehcü'l-Ferâdis'in nüshalarını inceleyen araştırmacılar, genellikle eserin müellifini Kerderli Mahmud b. Ali; yazılış yerini ise Harezmi olarak kabul etmektedir (Eckmann, 2004, s. XIII, XIV; Ata, 2016, s. 30-32).

Nehcü'l-Ferâdis'te belirlenen ilişkilendirme örnekleri; ilişkilendirilen kavramlar ve bu amaçla kullanılan dil birimlerinin gramer kategorileri bakımından aşağıdaki biçimde sınıflandırılabilir:

a) İnsan Kavramıyla Biçimlenen İlişkilendirmeler

Ekler

Ad Durumu Ekleri

• İlgi Durumu Eki³ (/+nIÆ/+nUÆ/+IÆ/ ~ /+Im/)

"Bu etmekniÆ unı **Aómed ÓanbelniÆ turur** taúı òamir mÁyası **oğlı äÁlióniÆ turur.**" [NF 220-11, 12 (Eckmann, 2004, s. 151)].

"Abu'l-Óasan Nýri aydı *raómhi*: Bu òamr **kimnüÆ turur?** tĆp suéÁl úıldı erse, aydılar kim: Bu òamrlar **Muétaaid òalifanuÆ turur**, tĆp aydılar." [NF 307-4, 5 (Eckmann, 2004, s. 212)].

"Ey úarındaş, bu Ólgindeki yarmaúlar **kimnüÆ turur?** tĆdi erse, ol kimerse aydı: Bu yarmaúlar **menim turur**, tĆdi erse, Aónaf aydı..." [NF 257-16, 17 (Eckmann, 2004, s. 178)].

³ Harezmi Türkçesinde ilgi durumu ekinin "aitlik, yakınlık, sahiplik" bildirme, "parça-bütün ilişkisi" gösterme, "karşılaştırma ilgisi" kurma gibi işlevleri bulunur (Kalsın, 2013, s. 34-38). İlgi durumu, bir adın başka bir adla ilişkili olduğunu bildiren durumdur. İlgi durumu eki, "sahiplik, aitlik, yakın ilişki" ifade ederken iyelikte aynı işlevdedir; bir varlığın bir parçasını bildirir, ilişki ve sahiplik bildiren yüklem oluşturur, ilişki durumu kurar... (Karaağaç, 2012, s. 334, 335). Boz'a göre ilgi dışında "belirtme ve sahiplik" işlevleri de bulunan ekin "temel söz dizimsel işlevi", adları birbirine bağlamak; "temel anlamsal işlevi" ise ilgi sağlamaktır. Ekin sahiplik işlevi, "bir nesnenin parçası olduğu diğer nesneyi (bütünü), bir nesnenin ait olduğu diğer nesneyi" göstermektir. İlgi durumu eki almış sözcüklerin bir bölümü, /+DIR/+DUR/ bildirme ekiyle yüklem olabilir. Bu kullanım, "yüzey yapı" da adın eyleme bağlanması gibi görülmekle birlikte "derin yapı" da eksiltilmiş bir ad ya da adıl/iyelik öbeği söz konusudur (Boz, 2013, s. 21-24). İlgi durumu ekine "sahiplik-aitlik bildiren tamlayan ekleri" arasında yer veren Üstünova, ekin sahiplik-aitlik işlevini, iki aşamada ele alır. Buna göre ek, "a. ilgi ve yakınlık, sahiplik (Birazdan çocuğun annesi gelir. / Kadının çantası bulunmuş...); b. ait olma, mal olma (Türk ün bayrağı daima şerefle dalgalanacak. / Prensin altınları çalınmış...)" göstermektedir (Üstünova, 2018, s. 107).

“İcÀzat bÇrseÆiz bolmas-mu? tÇdi erse, ol úapuà saúlaàuçi ferîşteler aydı: Bu köşk **seniÆ erdi.**” [NF 252-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 174)].

“YÀ ResýlallÀhi, bu hediyeye **siziÆ turur**, òidmatúa keltürdüm, tÇdi erse, Çw içinde kişiler cümlesi yÇdiler taú toydılar.” [NF 121-6, 7 (Eckmann, 2004, s. 86)].

• Yönelme Durumu Eki⁴ (+GA/)

“Menim raàbatım taú maóabbatım **Rebbümke turur**, sarÀyúa ermes tÇdim.” [NF 64-13 (Eckmann, 2004, s. 47)].

“...ol Zabda tÇgeniÆiz ãaórÀ yer turur. Anda hēç kimerse you meger bir úaç èArab bar yílu úaralıà. Ol taú **maÆEa** lÀyú yer turur.” [NF 129-17/130-2 (Eckmann, 2004, s. 92)].

“Bu èabÀyi turur, yarımı yipek turur taú yarımı yip turur, tÇdi erse, Şeyò aydı: Eger úamuà yipek bolsa erdi, **kimlerke** reva bolàay erdi taú úamuài yip bolsa erdi **kimlerke** revÀ bolgay erdi? tÇdi erse, úÀøi aydı: Eger úamuài yipek bolsa erdi, **òatunlaràa** revÀ bolàay erdi ve eger úamuài yip bolsa erdi, **erenlerke** revÀ bolàay erdi...” [NF 245-15/246-1 (Eckmann, 2004, s. 169, 170)].

“AnıÆ için kim úayu ten kim óarÀm luúma birle barur bolsa, ol ten **otúa** sezÀ turur, tÇdi.” [NF 389-10 (Eckmann, 2004, s. 271)].

“MuèÀviya aydı Óasange: YÀ AbÀ Muóammed, bu seksen miÆ úzıl altun tÇwesi birle **sizke** bolsun, tÇdi.” [NF 258-8 (Eckmann, 2004, s. 178)].

• Çıkma Durumu Eki⁵ (+dIn/)

“Aómad ibni'l-ÓarrÀz tÇp aytur erdiler, **èÀriflardın erdi**, ol aytur...” [NF 320-8 (Eckmann, 2004, s. 222)].

“Ey nÀreside, èÖmer saÆEa ne òulm úıldı kim èÖmerke mundaà aytur-sen? tÇdi erse, ol oàlan aydı úim: Men **enÀÀriflardın turur-men.**” [NF 108-6, 7 (Eckmann, 2004, s. 78)].

“Çmdi eger men dünyÀ èizzeti için taú nesfnüÆ tanaèeümü için PeyàÀmbar *èas*'nuÆ civÀrını úoyup anda barsam, iÆen **òabiàlardın** bolàaymen, tÇdi...” [NF 208-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 143)].

“Bolàay kim Óaú teèÀlÀ mÇni **tÀyiblardın** úılàay, tÇdi.” [NF 381-10 (Eckmann, 2004, s. 265)].

⁴ Yönelme durumu eki, Harezmi Türkçesi metinlerinde “yaklaşma ve yön; sebep, amaç; zaman; ilgi, aitlik, belirtme; karşılaştırma” bildirmektedir (Kalsın, 2013, s. 45-47). Türkiye Türkçesinde bu ek, “*var, yok, -dur, erür* ve sahiplik ifade eden sözlerle kullanılan iyelikli yaklaşma durumunu bildirir; bir kişinin bakış açısına işaret edebilir; mevcut bir özelliikle ilişkisi olanı belirtmek için ilişki veya belirtme olarak kullanılır; üstünlük bildiren sözlerle, bir şeyin karşılaştırıldığı kişi veya nesneyi belirtmek için kullanılır; bir şeyin olma veya yapma nedenini ifade eden nedenlik yaklaşma çekimi olur...” (Karaağaç, 2012, s. 339, 340). Ekin değişik işlevlerine değinen Üstünova da yönelme durumu ekinin kullanımlarını, iki ad arasında sahiplik, aitlik bağı kurması nedeniyle “sahiplik-aitlik bildiren tamlayan ekleri”; iki adı karşılaştırma yoluyla sıralayarak üstünlük bildirdiği için “karşılaştırma bildiren tamlayan ekleri”; adları sebep ilişkisiyle bağlaması dolayısıyla “sebeple bildiren tamlayan ekleri”; görelige dayanan sebep ilişkisi kurduğu için “görelilik bildiren tamlayan ekleri”; özellikle iyelikli iki adın kurduğu ikilemelerde bir özelliğin denkliliğine işaret etmesi nedeniyle “denklik-uygunluk bildiren tamlayan ekleri”; adları “mesafe ilişkisi” kurarak bağladığı için “mesafe bildiren tamlayan ekleri” gibi başlıklarda incelemiştir (Üstünova, 2018, s. 114-150).

⁵ Harezmi Türkçesinde, çıkma durumu ekiyle “hareketin başlangıç noktası; çıkış, kaynak; benzetme ve karşılaştırma; parça ve bütün” bildirilmekte; adın yapıldığı nesne ifade edilmektedir. Ek, kimi örneklerde de ilgi durumu eki işlevindedir (Kalsın, 2013, s. 55-58). Korkmaz, çıkma durumu ekiyle sebep-sonuç; nesnelere yapıldığı ya da oluştuğu maddeleri gösterme; bütünü bildirme; bir bütünün herhangi bir bölümünü gösterme ya da ifade edilen “bütünden gelme”; karşılaştırma; araç; mensupluk, aitlik, herhangi bir yere bağlılık vb. anlam ilişkileri kurulduğunu belirtmiştir (Korkmaz, 2003, s. 301-316). Karaağaç, ekin “herhangi bir şeyin türediği öz veya kaynağı bildirme, herhangi bir şeyin yapıldığı malzemeye ya da benzediği şeye işaret etme, kendisiyle karşılaştırma yapılan şeyi bildirme, parçanın ait olduğu bütünü belirtme” gibi işlevlerini kaydeder (Karaağaç, 2012, s. 343). Üstünova da çıkma durumu ekinin, bu gibi işlevlere dayanarak “sahiplik-aitlik bildiren tamlayan ekleri, bütün-parça ilişkisi bildiren tamlayan ekleri, karşılaştırma bildiren tamlayan ekleri, nitelik bildiren tamlayan ekleri” başlıklarında değerlendirmiştir (Üstünova, 2018, s. 118-141).

“Taúı PeyàÀmbar *èas* ayıtp turur: *vulÀtu hÀèihi'l-ummati min Úurayşın*, benim ümmetim òalifaları **Úurayşilerdin turur tÇdi.**” [NF 94-5, 6 (Eckmann, 2004, s. 69)].

“èAùÀé-i Selemı *raómhi mütevekkilerdin erdi.*” [NF 269-3 (Eckmann, 2004, s. 186)].

“Úaçan erse, ol derviş **erenlerdin, Óaú teèÀLÀnıÆ velileridin ermiş.**” [NF 432-8, 9 (Eckmann, 2004, s. 300)].

“Aàmeş **KevfeniÆ uluà èulemÀlarırdın erdi.**” [NF 189-12, 13 (Eckmann, 2004, s. 130)].

“**Mekkedın Medineke PeyàÀmbar èas için hicret úılmış muóÀcirlardıın erdi.**” [NF 239-3, 4 (Eckmann, 2004, s. 165)].

“Men miskin turur-men, **musulmÀnlarıÆ miskınlerırdın.**” [NF 140-17/141-1 (Eckmann, 2004, s. 99)].

“İsmÀèıl peyàÀmbar ol **HÀcardın** vucýdúa keldi.” [NF 219-5 (Eckmann, 2004, s. 150)].

• Eşitlik Durumu Eki⁶ (/+çA/)

“...PeyàÀmbar *èas* aydı: YÀ èÖmer, siz ÇkegünüÆ faòileti **sözüÆüz miúDÀrıncı turur tÇdi** erse, èÖmer aydı kim...” [NF 95-9, 10 (Eckmann, 2004, s. 69, 70)].

“Tamuáúa kirgen kÀfırlarıÆ terisiniÆ úalınlıúı úurú Çkki arşun bolàay, taúı terisi **Uóud taaincı** bolàay.” [NF 66-9, 10 (Eckmann, 2004, s. 49)].

İyelik Ekleri⁷

T. 1. /+m/+İm/+Um/

“Men taúı **anam** sözinge muòÀlifat úulu bilmedim, **anam** tóşekinge kirip yattım, **Çlgim** yanı asrasında úaldı taúı hēç közümke uyúu kirmedı.” [NF 289-11, 12 (Eckmann, 2004, s. 200)].

“Ey **ayÀlım**, úküş sözler eşittim, velikin sökel erdiÆ, ol yöndin saÆa aymadım, tÇdi erse, ol kÇçe erteke tegi yáladım.” [NF 416-12, 13 (Eckmann, 2004, s. 290)].

“...ãaóÀbarlarúa buyurdı taúı aydı: Ey BÀr ÓudÀyÀ, **úavmumı** sen köndürgil kim munlar mÇni bilmedin bu cefÀlar úıullurlar tÇdi.” [NF 13-5, 6 (Eckmann, 2004, s. 10)].

⁶ Eşitlik durumu eki, Harezmi Türkçesinde “eşitlik ve karşılaştırma” bildirmiş; “eşitlik ve karşılaştırma zarfı; göre, kadar anlamında görecelik zarfı; yön zarfı; miktar bakımından yaklaşıklık zarfı” yapmıştır (Kalsın, 2013, s. 63, 64). Bu ekle nitelik ve nicelik bakımından eşitlikler bildirilir, sayı adlarından “yaklaşık bir sayı ya da belirsiz bir çokluk” ifade edilir (Karaağaç, 2012, s. 346, 347). Üstünova, /+CA/ ekinin işlevlerini “(/+lArcA/ biçimiyle birlikte) eşitlik bildiren tamlayan ekleri, karşılaştırma bildiren tamlayan ekleri, benzerlik bildiren tamlayan ekleri, (/+CAII/ biçimiyle birlikte) nitelik bildiren tamlayan ekleri, çokluk bildiren tamlayan ekleri, (/+lArcA/ biçimiyle) abartı bildiren tamlayan ekleri, küçültme bildiren tamlayan ekleri” başlıklarında örneklendirmiştir (Üstünova, 2018, s. 121-154).

⁷ Banguoğlu, iyeliği ve iyelik eklerini “iyelik zamirleri” başlığı altında incelemiştir. Banguoğlu’na göre ek durumundaki bu zamirler, sahip olanla ait olunan kişi ya da nesnenin yerini tutar; eklendikleri adların kendilerinden önce gelen kavramlara (“öncüllerine”) aitliğini gösterir. İyelik zamirleri, anlam bakımından kişi zamirlerinin ilgi durumuna karşılık gelir; bu da ilgi durumu ekli adlarla kurulan ad tamlamalarındaki “sahiplik, aitlik” ilişkisiyle aynıdır. İyelik zamiri, getirildiği adın anlamını değiştirmekten çok, taşıdığı kavramla adı ilişkilendirmektedir (Banguoğlu, 1986, s. 361, 362). Karaağaç, “varlığın kişiye veya bir başka varlığa bağlı ve ait oluşu” biçiminde tanımladığı iyeliğin Türkçede çok güçlü yaşandığını belirtir. Bu ekler, “ilişki, aitlik, mülkiyet” bildirir; bir varlığı başka bir varlığa ya da kişiye söz konusu anlam ilgileriyle bağlar (Karaağaç, 2012, s. 327-329). Üstünova da iyelik eklerinin işlevlerini “sahiplik-aitlik” ve “belirtme” olmak üzere iki bölümde incelemiştir. Buna göre sahiplik-aitlik işlevli iyelik ekleri, nesnenin kime ve neye ait olduğunu göstermekte; eklendiği adın sahibini, tekil ve çoğul kişiler olarak ifade etmektedir. Bu eklerin yönü, geriye doğru olduğu için geldiği adı kendisinden önceki tamlayan durumundaki bir zamire ya da ada bağlar. Adın zamirlere bağlanmasıyla iyelik grupları, adlara bağlanmasıyla da ad tamlamaları kurulur. İyelik eklerinin kimi zaman “belirtme” işleviyle kullanıldığı da görülür. Örneğin iyelik eki, “Geceleşi gözüme uyku girmez.” ve “Bazıları çoğumuzu dikkate almaz.” cümlelerinde geçen “gözüm” ve “çoğumuz” sözcüklerinde, sahiplik-aitlik; “geceleşi” ve “bazıları” sözcüklerinde ise belirtme işleviyle kullanılmıştır (Üstünova, 2018, s. 77-96).

“Bir kün èOâmÀn bin Maùèÿn *raøhu* PeyàÀmbar *èas* òidmatnàa keldi taúí aydı: YÀ ResÿlallÀhi, **nefsüm** maÆEa neerseler sözler.” [NF 261-12, 13 (Eckmann, 2004, s. 180)].

T. 2. /+Æ/+IÆ/+UÆ/

“Ne úaèàu kim bar **ataÆúa**, cümlesi dünyÀda erdi, Àoiratta hëç úaèàu bolmaàay, tÇp aydı.” [NF 438-3, 4 (Eckmann, 2004, s. 305)].

“Eger ŞeyùÀn **köÆliÆe** kirip **imÀniÆni** taúí **tevòidiÆni** taúí **maèrifatiÆni** alsa, ne úlgay erdiÆ?” [NF 325-5, 6 (Eckmann, 2004, s. 225)].

“Andın soÆ emire’l-muèeminina èAli *raøhu* aydı: YÀ rÀhib, ol **kitÀbuÆni** çıúarıl, bakalıÆ içinde ne bitiglig turur? tÇdi erse, ol rÀhib taúí kitÀbını çıúardı.” [NF 150-13, 14 (Eckmann, 2004, s. 105)].

“**Luüf u keremüÆdin** deròist úlur-men, bu yer yüzinde taúí maÆEa bir müteberrik, arıà, óürmetlig Çw bolsa men aÆEa hemişe úavÀf úılsa erdim tÇp münÀcÀt úıldı erse...” [NF 38-1, 2 (Eckmann, 2004, s. 28)].

T. 3. /+I/+U/+sI/

“Abū Murīd *raómhi* iÆen kerim erdi. **ÒazınadÀrı** taúí **yaú yawuúları** úorúar erdiler kim úküş mÀl èaùÀ úlur, mÀlı tükengey, tÇp.” [NF 259-6, 7 (Eckmann, 2004, s. 179)].

“...taúí fermÀn úlgaymen kim Áadamın úyÀamatúa tegi dünyÀda ne kim zÀhidlar dünyÀnıÆ maóabbatı[nı] **köÆlündin** çıúarıp dünyÀdın ièrÀø úlganlar bar...” [NF 394-4, 5 (Eckmann, 2004, s. 274)].

“...bu dıstum mÇni şefÀèat úılıp úurtaràay taúí maÆEa bu dıstumnuÆ **fÀyidÀsı** taúí **menfaèati** tÇggey-mü? tÇp seniÆ birle dıst boldum.” [NF 223-16, 17 (Eckmann, 2004, s. 154)].

“Andın soÆ Medine içinde ne kim muèeminlar musulmÀnlar bar, **cümlesi** PeyàÀmbar *èas*’úa kelip, selÀm úılıp beyèet bÇrdiler.” [NF 25-12, 13 (Eckmann, 2004, s. 19)].

Ç. 1. /+mIz/+ImIz/+ImUz/+UmUz/+UmIz/

“Bir yerke yaúılıştılar taúí meşveret úıldılar kim: **Babamız** Yaèúÿb bu Yÿsufni bizlerdin artuú óürmet úlur taúí bu Yÿsuf kim bu tüşler kòrüp turur...” [NF 353-12, 13 (Eckmann, 2004, s. 245)].

“MÀlik aydı: Menin rÀyım andaà turur kim cümle **mÀllarımızni**, yılıkı úaranı, oàul úızni, **òatunlarımızni**, cümle ni alıp baralıÆ...” [NF 69-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 51)].

“**Çvümüzde** munça nièmet bolàay takı **PeyàÀmbarımız** øaèifaları birle, òÀdimları birle üç kündin berü aç bolàaylar tÇp úaèàu birle úoptı taúí PeyàÀmbar *èas* òidmatnàa bardı.” [NF 125/11-13 (Eckmann, 2004, s. 89)].

“**Maúâÿdumuz** òÆin neerse erdi.” [NF 196-1 (Eckmann, 2004, s. 134)].

Ç. 2. /+ÆIz/+IÆIz/+ÆUz/+UÆIz/+UÆUz/

“...PeyàÀmbar *èas* aydı: Čmdi kim yollarda olturmaúđn **çÀraÆiz** bolmasa, yolàa óaúúun bÇrip olturuÆ, tÇdi erse, àaóÀbalar aydılar...” [NF 305-1, 2 (Eckmann, 2004, s. 211)].

“**SaúallarıÆizni** yulup **bıyıúlarıÆizni** úapartmaúúa benim Rebbüm maÆEa andaà buyurdı kim bıyıúlarını kessem taúí saúallarnı úoèsam tÇp.” [NF 81-14, 15 (Eckmann, 2004, s. 60)].

“Andın soÆ İmÀm MÀlik òidmatnàa bardı taúí İmÀm MÀlik suèÀl úıldı kim: Bu Medine içinde **mülkiÆiz** bar mu? tÇdi erse...” [NF 207-14, 15 (Eckmann, 2004, s. 143)].

“...İbnü èAbbÀs *raøhu* aydı: BişÀrat bolsun sizke, yÀ emire’l-muèeminin, uçtmaò birle kim **èömrüÆüzni** èadl birle keçürdüÆüz taúí **ölümüÆüz** şehÀdat birle boldı...” [NF 118/15-17 (Eckmann, 2004, s. 84)].

Ç. 3. /+IArI/

“Baúar-men Óaú teèÀlanıÆ çerigi sawuú yÇl ol kÀfırları perişan úlmıř òaymalarını yúımıř, otlarını söndürmiş, **aúları** bir yanúa barur **tÇweleri** bir yanúa barur, sergerdÁn ve müteóayyir bolup tururlar.” [NF 31-16/32-1 (Eckmann, 2004, s. 23)].

“Üç kündin soÆ çıúup Medine úarafınáa èazm úıldılar. **Azúları** tükendi.” [NF 21-17 (Eckmann, 2004, s. 16)].

“Anlar arasında on sekkiz miÆ kimerse bar erdi, veliler erdiler. AnlarınıÆ **èamalları** peygÀmbarlar **èamalları** meÆizlig erdi.” [NF 306-2, 3 (Eckmann, 2004, s. 211, 212)].

“Anlarını tatlıg uyúularıdın oyğartmaúını revÀ körmedim, Çlgimde süt birle **ileglerinde** erteke tegi öru turdum.” [NF 293-10, 11 (Eckmann, 2004, s. 203)].

Çoğul Eki⁸ (/+IAr/)

“ÒÀã èÀrifler aymışlar kim: Muémin ve muvaóoid úaçan kim aç úarın birle uémaú üçün yatur bolsa, ferışteler kelürler taúı ol muéminke ziyÁrat úulurlar taúı ol muéminni úuçarlar.” [NF 268-6, 7 (Eckmann, 2004, s. 185)].

“BaadÀd içindeki **èazizlar, uluà[lar]** cümlesi özinge èayÀdatúa keldiler.” [NF 227-3 (Eckmann, 2004, s. 156)].

“Taúı Medinedin kelgen **enÁrılarúa** azraú bÇrdi, **muhÁcirlarúa** taúı azraú bÇrdi.” [NF 75-10, 11 (Eckmann, 2004, s. 55)].

“**ÓavÁrılar** èİsÀ peyàÁmbar *èas*’úa suéAl úıldılar taúı aydılar kim: YÀ Rÿóu’IlÁhi, iòlÁã ne neerse bolur? tÇp aydılar erse, èİsÀ peyàÁmbar *èas* aydı...” [NF 403-16, 17 (Eckmann, 2004, s. 281)].

“Yana úaçan kim **kÁfırlar** Mekkeke úayıttılar, taúı **cuhÿdlar** taúı öz yerlerine úayıttılar, **ãaóÁbalar** taúı Çwlerine úayıttılar.” [NF 32-16, 17 (Eckmann, 2004, s. 24)].

“Erte boldı erse, ol **Mıárilere** cümle yıılışıp àavàÀ birle èOámÁn úapuúıÆa keldiler taúı aydılar kim: Bizke MervÁnnı bÇrgil...” [NF 134/12-14 (Eckmann, 2004, s. 95)].

“YÀ èAbbÀs, úatià ÁvÁz birle çauırıl! tÇdi erse, èAbbÀs taúı çauırdı: Ey enÁr ögüri, ey muóAcir ögüri, ey **musulmÁnlar**, keliÆler!” [NF 73-14, 15 (Eckmann, 2004, s. 54)].

“èUlemÁlar aymışlar: Eger kimerseke Óaú *tvt* mÁl ve nièmet rÿzi úılsa taúı ol kimerse mÁlını tutsa ol maèni üçün kim oalum, úızım, ehlim kimerseke muóÁc bolmasunlar taúı yaú yawuúularımúa mÁldın menfaèat tegüreyin taúı **dervişlerke, miskinlerke, tullaràa, yetimlerde** iósÁn ve inèÁm úılayın, **borçluálarınıÆ** borçın ötegeyin, **esirlerni** òalÁã úılayın...” [NF 209/7-10 (Eckmann, 2004, s. 144)].

“**Bizler** óarb üçün taúı uruřmaú üçün kelmedük, velikin Kaèbeke ziyÁrat úulu keldük.” [NF 39-15, 16 (Eckmann, 2004, s. 29)] ~ “Ey ümmetlerim, **sizler** taècil úulur-siz tÇdi.” [NF 11-10 (Eckmann, 2004, s. 8)] ~ “Úaçan kim

⁸ Karaağaç; yönü geriye doğru olan, geldiği adı diğer sözcüklerle ilişkiye sokmayan ve bunlar arasında bir bağ kurmayan çoğul ekinin diğer ad çekim eklerinden ayrıldığını belirtir. Türlü işlevleri bulunan çoğul ekinin kullanım yerlerinden biri de birçok dilde olduğu gibi Türkçede de “çokluk, aile ve topluluk” bildirmedir (Karaağaç, 2012, s. 325, 326). Sözdizimsel işlevi bulunmayan, temel anlamsal işlevi de “sayı, çokluk” olan /+IAr/ eki, “akrabalık, aile ve grup adları; özel kişi adlarından benzerlik kavramıyla belli bir özelliikte olan grup adları; ulus, halk, topluluk ve hanedan adları; bir dine, mezhebe ve akıma bağlı topluluk adları; bitki ve hayvan adlarından aile adları vb.” yapmaktadır (Boz, 2013, s. 27, 28). Bayraktar da /+IAr/ çoğul ekinin “topluluk belirtme, aile anlamı, hayvan ve bitkilerde aile ve takım” gibi işlevlerine değinmiş; Türkiye Türkçesinde bu ekin edim bilimsel açıdan cümleye kattığı anlamları sıralayarak örneklendirmiştir. Bunlar arasında “benzerleri gibi olma (Mustafa Kemaller, Fatihler, Yahya Kemaller)”, grup ve topluluk (“anneler, üçüzler, dördüzler”) kullanımları yer almaktadır (Bayraktar, 2017, s. 288, 299). Üstünova, Türkiye Türkçesinde çoğul ekinin yaptığı topluluk, grup, aile, tür vb. adlarını, “grup ulamı” başlığı altında incelemiştir. Üstünova’ya göre bu ulam, /+IAr/, /+CAk/, /+CA/, /+gil/ ekleriyle oluşturulur; bunların en işleği, /+IAr/ ekidir. Grup ulamı, temel işlevi olan çokluğu belirtmek yanında “grup, aile adı yapmak, grup birlikteliği göstermek” için de kullanılmaktadır: “**Sizler**, soğuğa daha dayanıklısınız. (siz ve benzerleriniz, sizin gibi olanların oluşturduğu grup). **Gençler**, sizlere boş oturmak yakışmıyor...” (Üstünova, 2018, s. 368, 369).

BilÀl-i Óabeşi taúü äuheyb-i Rÿmi taúü ÓabbÀb *raøhuma* taúü **munlar** emÀAli derviş äaóÀbalar çúútilar erse, Bu MekkeniÆ eşreleri aydılar...” [NF 110-5, 6 (Eckmann, 2004, s. 79)].

Aitlik Eki⁹ (/+KI/ ~ /+dA/+KI/)

“Yana aydı kim: Ey yÀrÀnlarım, bir èillet bar Àdemî içinde **burunú** ümmetlerde ol èillet üküş erdi, Çmdi ol èillet sizlerke taúü sirÀyat úldı, tÇdi erse, aydılar...” [NF 412-2, 3 (Eckmann, 2004, s. 286)].

“...PeyàÀmbar *èas* aydı: YÀ ÓabbÀb, **ozaú** peyàÀmbarlarınıÆ ümmetlerini kÀfırlar biçkü birle Çkki pÀrÀ úlur erdiler.” [NF 11-6, 7 (Eckmann, 2004, s. 8)].

“ÈlsÀ peyàÀmbar *èas* aydı: HelÀk bolsun ol **soÆraú** cüftleriÆe kim **avvalú** cüftleriÆe baúıp iètibÀr úlmadılar, tÇdi.” [NF 398-16, 17 (Eckmann, 2004, s. 277)].

“**Aêaúndaú** buúaásı birle **boynındaú** zenciri birle, **Çnindeki** palÀsı birle bardı taúü anlarınıÆ aêaúnàa tüşti taúü yáladı taúü aydı kim...” [NF 358-8, 9 (Eckmann, 2004, s. 249)].

“**Úatındaú** yÀrÀnları aytur erdiler: YÀ Emire’l-muémînin, sizke ne boldı kim mundaà titreyür-siz, úorúar-siz? tÇp suèÀl úlsa, özi aytur erdi...” [NF 243-2, 3 (Eckmann, 2004, s. 167, 168)].

“**Aradaú** musulmÀnlar aydılar kim: Şerièatta oàluÆúa ölüm kelür.” [NF 347-6, 7 (Eckmann, 2004, s. 241)].

“Abÿ Óar GafÀri aydı: YÀ emire’l-muémînina, buyurıl bu baylarúa kim **úoÆşlarındaú** dervişlerke miskinlerke terbiyet úılsunlar.” [NF 128-16, 17 (Eckmann, 2004, s. 91)].

“Úaçan kim PeyàÀmbar *èas*’úa fermÀn keldi kim Tebuk Çlinge çerig birle barıl taúü **andaú** kÀfırlar birle äazÀt úlál tÇp havÀ iÆen issig erdi.” [NF 123/14-16 (Eckmann, 2004, s. 88)].

“Men **Çwdeki** òÀdimlarımın sorar erdim kim özi kÇçe yatmas-mu? tÇp.” [NF 190-15, 16 (Eckmann, 2004, s. 131)].

Yapım Ekleri

- /+IIg/+IUg/¹⁰

⁹ Aitlik eki /+ki/ ve bulunma durumu eki üzerine gelen /+DA/+ki/ biçimi, kimi örneklerde aitlikle birlikte sahiplik bağlamında ilişkilendirmeler yapmaktadır. Ergin, /+ki/’nin yapım ve çekim eki işlevlerini ayrı başlıklarda incelemiş; aitlik ve buna bağlı bir tür iyelik bildirmesi nedeniyle eki “aitlik eki olarak ikinci bir iyelik eki” biçiminde değerlendirmiştir. Ergin’e göre ek, asıl olarak “içinde bulunma, bağlılık ve âitlik” ifade etmesi yanında “bir nesneyi bağlı ve âit olduğu başka bir nesneye göre veya zaman ve mekân içindeki yerine işaret etmek suretiyle” belirtmektedir (Ergin, 1985, s. 161, 162, 226). Korkmaz, /+ki/’yi “iyelik veya aitlik bildiren eklerden biri” olarak kabul etmiştir. Korkmaz’a göre ek, “içinde bulunma ve aitlik” işlevi taşımaktadır (Korkmaz, 2003, s. 263). Aitlik ekini addan ad yapma ekleri arasında işleyen Karaağaç, ekin yalın durumdaki yer ve zaman sözlerine gelerek bu sözlere ait olanı bildirme, ilgi durumu çekimindeki adlara gelerek bu adların karşıladığı varlıklara ait olanı bildirme, bulunma durumu çekimindeki adlara gelerek bu adların karşıladığı varlıklarda bulunma bildirme, aitlik grubu oluşturma gibi işlevlerine değinmiştir (Karaağaç, 2012, s. 262-264). Boz’a göre /+ki/’nin sözdizimsel işlevi bulunmaz; ek, temel anlamsal işlevi dolayısıyla başka bir nesnenin parçasını ve bu parçanın kime ait olduğunu belirtir (Boz, 2013, s. 28). Türkiye Türkçesinde, eklendiği adla kendisinden sonraki ad arasında “sahiplik-aitlik ilgisi” kuran /+DAki/ ekinin yer aldığı “tamlayan + tamlanan” dizilişindeki kimi yapılar, Üstünova’ya göre “iyelik eki düşümünü” düşündürecek türdedir. Örneğin “Karşı masa-**daki** örtü kirlenmiş.”, “Havuz suyun-**daki** bakteriler azalmış”, “Gözlerin-**daki** ışık sönmüş.”, “Siz-**daki** hastalığı daha önce duymamıştım.” cümlelerinde geçen “masadaki örtü, havuz suyundaki bakteriler, gözlerindeki ışık, sizdeki hastalık” gruplarını kuran tamlayan-tamlanan ilişkisi, belirtili ad tamlamasını ya da iyelik grubunu çağrıştırmaktadır: “masadaki örtü = masanın örtüsü, havuz suyundaki bakteriler = havuz suyunun bakterileri, gözlerindeki ışık = gözlerinin ışığı, sizdeki hastalık = sizin hastalığınız” /+DAki/ ekinin yalnızca /+DA/ ve /+ki/ biçimindeki kullanımlarında da benzer bir anlam ilişkisi kurulabilir: “deniz**de** kum = denizdeki kum = denizin kumu, biz**de** para = bizdeki para = bizim paramız, geçen yıl**ki** ürün = geçen yılın ürünü...” Bununla birlikte her üç ekin yer aldığı tüm yapılar, aynı özellik bulunmayabilir (Üstünova, 2018, s. 94).

¹⁰ Harezmi Türkçesinde /+IIg/+IUg/ eki, “bir şehir ya da ülke halkından oluşu belirtme işleviyle” (Kalsın, 2013, s. 83) kullanılmış; bu örneklerde, yer adlarından o ada aitliği belirten sıfatlar yapılmıştır (Aşçı, 2019, s. 217). Türkiye Türkçesinde /+II/+IU/ biçiminde kullanılan ve kavramları kimi örneklerde aitlik, bağlılık, ilişkili olma anlamları doğrultusunda ilişkilendiren ek, Ergin’e göre “bir nesnede bir nesnenin bulunduğunu, bir nesnenin bir nesneye sahip olduğunu veya bir nesnenin bir nesneye bağlı bulunduğunu”

“Ol āaóÀbalarđın Ćkki **Devs úabilahà** kimerse taúı taúı Medineke hicret úıldı.” [NF 326-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 226)].

“SelmÀn ibnü FÀrsi úatında **Úurayş kabilahà** èArablar mufÀòirat úılıştılar.” [NF 374-9 (Eckmann, 2004, s. 260)].

“Andın soÆ aydı kim: Bu òalÀyıú içinde kim kim **MurÀd úabilahà erse**, ol örü tursun, özgeleri oltursun, tĆdi erse, baèøı òalÀyıú taúı olturdılar. Andın soÆ yana aydı kim: Bu òalÀyıú içinde kim kim **Úaran úabilahà** bolsa, ol örü tursun...” [NF 399/15-17 (Eckmann, 2004, s. 278)].

“Medinede tüküş āaóÀbalar bar erdi, baèøısı **Medinelig**, baèøısı taúı **Mekkelig**.” [NF 23-16 (Eckmann, 2004, s. 18)].

“...èAbdullÀh ibnü èÖmer *raøhu* aydı: Ey suéÀl úılğuçı, sen úayu **Ćllig-sen**¹¹? tĆdi erse, aydı: Men **Küfelig men tĆdi**.” [NF 169-16, 17 (Eckmann, 2004, s. 117)].

“Ey òalÀyıú, bu cemè içinde kim kim **èİrÀú Ćllig erse**, örü úopsun, tĆmiş erdi.” [NF 399-13, 14 (Eckmann, 2004, s. 278)].

• /+İlk/+IUK/ ~ /+İlg/+IUG/¹²

“İmÀm ol èazizni **taÆRihú**¹³ dēst turmuş erdi, āaraøı dünyÀvi ermez erdi.” [NF 223-9, 10 (Eckmann, 2004, s. 153)].

“Bizler bu meséeleniÆ cevÀbını aytu bilmez-miz, anıÆ üçün kim bu Àdam oàınıÆ **uçtmaólıú**¹⁴ bolmaúımı taúı **tamuàluà**¹⁵ bolmaúımı kimerse bilmez...” [NF 204-1, 2 (Eckmann, 2004, s. 140)] ~ “İmÀm ŞÀfièi aydı: Andaà erse òatunuÆ óalÀl turur taúı **uçtmaólıà turur-sen**, tĆdi erse...” [NF 204-14, 15 (Eckmann, 2004, s. 140, 141)] ~ “Bu kimerse feryÀd úılır kim: Men dünyÀnıÆ bedbaòtı boldum taúı ÀòiratnıÆ hem bedbaòtı boldum taúı ebedi **tamuàluú** boldum, tĆp çaúırur.” [NF 136/12-14 (Eckmann, 2004, s. 96)].

göstermekte; “her türlü isimden mevcut bulundurma, ihtiva etme, nefsinde taşıma ifâde eden çeşitli sahiplik isimleri” türetmekte; bir yere, kuruma, kavme, hanedana mensup olmayı bildirmektir (Ergin, 1985, s. 159). Banguoğlu, ekin adlarla sıfatlardan “donanmış olan, sahip olan, sıfatlanmış olan” anlamlarında “donatım sıfatları”, “ülke, şehir, yer ve hanedan” adlarından “kopuş yeri bildiren nispet sıfatları” yaptığını, yer adları türettiğini belirtmiştir (Banguoğlu, 1986, s. 192). Korkmaz, ekin adlara ve sıfatlara gelerek “sahip olma, üzerinde bulundurma, o özelliği taşıma, ilgili olma, yetkili olma” anlamlı sıfatlar türettiğini; getirildiği adlardan “bir millete, bir kavme, bir hanedana, bir ülkeye, bir şehre, bir yere veya bir kuruluşa ait olma, bağlantılı olma” anlamlarını taşıyan sıfatlar yaptığını; adlardan yer adları türettiğini; sayı adlarına eklendiğinde “gruplanma, bir arada olma” anlamı verdiğini belirtmiştir (Korkmaz, 2003, s. 54). /+II/+IU/ ekini “sahiplik-aitlik bildiren tamlayan ekleri” arasında sayan ve ekin bu işlevlerdeki kullanımlarını kaydeden Üstünova’ya göre /+II/+IU/, geldiği sözcüğe “bir niteliğe, bir özelliğe sahip olma, onu elinde bulundurma” yanında “bir niteliğe, bir özelliğe ait olma” anlamı katar: “şekerli süt = içinde şeker bulunan süt, şekerle sahip süt, içinde şeker barındıran süt, şekeri olan süt; şehirliler = şehire ait olan, şehirde yaşayan insanlar...” (Üstünova, 2018, s. 116, 117).

¹¹ Ćllig “memleketli” (Ata, 1998, s. 120).

¹² Türkçe ya da yabancı kökenli adlara, sıfatlara getirilen /+İlk/+IUK/ ~ /+İlg/+IUG/ eki, Harezmi Türkçesinde “‘için’ anlamlı isimler; süre, zaman bildiren sıfatlar; bir zümreye, gruba, topluluğa ait olma bildiren isimler” türetmiştir (Aşçı, 2019, s. 297). Türkiye Türkçesinde /+İlk/+IUK/ biçiminde kullanılan ekin, kavramları “özgü olma, ayrılma” anlam ilgerileriyle ilişkilendiren örnekleri bulunmaktadır. Banguoğlu, /+İlk/+IUK/ ekinin adlara gelerek “için” edatı karşılığında “içinlik hali” meydana getirdiğini, ekle adlardan “içinlik sıfatları” yapıldığını, bir nesneye özgü başka bir nesnenin gösterildiğini ve kimi aygıt adları oluşturulduğunu, “içinlik” anlamı doğrultusunda yer adları türettiğini, /+CI/+CU/ ekiyle yapılmış kimi meslek ya da inanç mensubu adlarından meslek adları üretildiğini, ekin kimi zaman topluluk adlarında yer aldığını belirtir (Banguoğlu, 1986, s. 193-195). Korkmaz’a göre /+İlk/+IUK/ ekinin asıl işlevi, sözcüğe “tahsis, bir şey için” anlamı kazandıran adlar türetmektir. Korkmaz, ekin başlıca görevlerini “tahsis işlevli, bir şey için anlamlı” adlar ve sıfatlar; aynı işlevde alet adları ve “bir şeyin toplu olarak konulduğu yer” anlamında yer adları; “tahsis, bulunma” işleviyle ülke, köy, mahalle vb. adları; sayı adlarıyla sıfatlarından birliktelik, grup oluşturma ifade eden adlar vb. türetme biçiminde sıralamıştır (Korkmaz, 2003, s. 55-58).

¹³ taÆRihú “Tanrı için, ilahî, Tanrıya lâyük” (Ata, 1998, s. 403) / taÆRihú dost “ahiret arkadaşı” (Ata, 1998, s. 403).

¹⁴ uçtmaólıà ~ uçtmaólıú “cennetlik” (Ata, 1998, s. 445).

¹⁵ tamuàluà ~ tamuàluú “cehennemlik” (Ata, 1998, s. 402).

• /+rAk/¹⁶

“SizlerniÆ mÀlıÆızdın taúı pÀêişÀhlıúıÆızdın SüleymÀn peyàÀmbar mÀlı taúı pÀêişÀhlıúı **uluàraú erdi.**” [NF 327-9 (Eckmann, 2004, s. 227)].

“Andın soÆ èAli aydı: YÀ ResÿlallÀhi, meni mü artuú sewer-siz yÀ taúı FÀúmanı mu? tÇdi erse, PeyàÀmbar *èas* aydı: YÀ èAli, sÇndin maÆa FÀúma **sewüglügrek turur**, velikin sen [maÆa] FÀúmadın **èazizrek turur-sen**, tÇdi.” [NF 160/3-5 (Eckmann, 2004, s. 111)].

“Bizim Úaran úabilasında andın aómaú taúı andın **delürek** kimerse youú.” [NF 400-5 (Eckmann, 2004, s. 278)].

• /+AgU/¹⁷

“YÀ Rebbi, atamúa taúı anamàa sen raómet úlâl, neteg kim kiçiglikde **Çkegü** mÇni terbiyet úıldılar.” [NF 285-12, 13 (Eckmann, 2004, s. 197)].

“...èAli *raøhu* Óasan, Óüseyinni taúı, òÀdimi bar erdi Úanbar atlıà, bu **üçegüni** ièa berdi kim úapuàni saúlaÆ úılıç birle, tÇp.” [NF 135-9, 10 (Eckmann, 2004, s. 95)].

“Avval tuàaan oàul atı ÚÀbil erdi, anıÆ Çkizi èayÀlnıÆ atı AúlimÀ erdi. Taúı Çkinç yıldın soÆ tuàaan oàul atı HÀbil erdi taúı anıÆ Çkizi èayÀlnıÆ atı LabÿöÀ erdi. Úaçan kim bu **törtegü** boyàa yettiler erse, Óaú teèÀlÀ fermÀnı boldı Ádam peyàÀmbarúa kim...” [NF 337/6-8 (Eckmann, 2004, s. 235)].

Sözcükler

a) İlgi, sahiplik, aitlik, özgülük, benzerlik vb. kapsamındaki ilişkilendirmeleri işaretleyen sözcükler

• Türkçe Sözcükler

Çêe ~ ièi “sahip, iye; Allah” (Ata, 1998, s. 113, 182) → “Ol kÇçe yattı, tüşinde körer: Óaú *tvt* bu àÀziniÆ aumàa til bÇrür. Bu aú aytur **Çêesi** àÀziàa...” [NF 299-14 (Eckmann, 2004, s. 207)] ~ “Ey Çw **Çêileri**, destÿr bar-mu kim bu Çwke kirsem? tÇdi erse, bir øaèifa çúutu taúı destÿr bÇrdi erse, èÖmer [*raøhu*] taúı men Çkegü ol Çwke kirdük.” [NF 107-1, 2 (Eckmann, 2004, s. 77)].

meÆizlig “gibi” (Ata, 1998, s. 288) → “İÆen cemÀllıà yüzi tolun ay **meÆizlig erdi.**” [NF 352-6 (Eckmann, 2004, s. 245)].

neteg “nasıl, ne, ne kadar, niçin” (Ata 1998: 314) [**kim**] → “Meger söz bu turur kim: MÇndin soÆ peyàÀmbar youú, yaèni **neteg kim** Harÿn, MÿsÀ peyàÀmbarınıÆ veziri erdi, sen taúı benim vezirim sen...” [NF 137-11, 12 (Eckmann, 2004, s. 96, 97)]; “Ey oàlum, İmÀm ŞÀfièi òalÀyıúaa kün meÆizlig turur. KünnüÆ **neteg kim** cümle èÀlamúa fÀyidası teger, İmÀm ŞÀfièiniÆ taúı cümle èÀlamúa fÀyidası teger.” [NF 202-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 139)].

¹⁶ Ata, “karşılaştırma ekleri” başlığı altında işlediği /+rAk/ ekini, “üstünlük eki” olarak adlandırmıştır (Ata, 2016, s. 82). Harezmi Türkçesinde /+rAk/, ulandığı ada “daha” anlamı kazandırarak ad, sıfat ve zarf yapmaktadır (Kalsın, 2013, s. 92, 93). Bu ek, ada “çokluk, yakınlık, benzerlik” anlamı katıp iki şey arasında karşılaştırma yapmış ve addan üstünlük sıfatı türetmiş; geldiği sözcükte “iki şeyden birini tercih etme, öncelik verme, önemseme” ifade etmiştir. Bununla birlikte /+rAk/, “yer, yön, zaman, nasıllık” bildiren zarflar yapar; küçüklük bildiren sıfatlara “daha da azaltma, küçültme” anlamı verir; kimi örneklerde ise eklendiği sıfatları “en üstün” derecesine taşır (Aşçı, 2019, s. 439, 440). Ek, Türkiye Türkçesinde “çokluk, fazlalık” bildiren bir karşılaştırma eki olarak az sayıdaki sözcükte kullanılmaktadır (Karaağaç, 2012, s. 272, 273).

¹⁷ Ata, dönem metinlerinde /+ev/ biçimiyle birlikte geçen eki, “topluluk sayı sıfatı eki” olarak değerlendirir (Ata, 2016, s. 82). Aşçı da ekle topluluk adları ve sıfatlar üretildiğini, belirlediği iki örnekte ise somut ad ve organ adı yapıldığını kaydetmiştir (Aşçı, 2019, s. 37, 39).

teg “gibi” (Ata, 1998, s. 416) → “Bu oàul ulàaydı. Atası **tĆg** ãÀlió úoptı.” [NF 341-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 237)] ~ “Ol kÀfir kelime-i şahÀdat keltürmişdin soÆ öltürseÆ, sen anıÆ **tĆg** kÀfir bolur-sen, tĆdi erse, MiúdÀd ibnü’l-Esved aydı...” [NF 335-9, 10 (Eckmann, 2004, s. 233)].

meÆeze- “benzemek” (Ata, 1998, s. 288) → “èÀrif úul Óáu teèÀlÀ birle munÀcÀt úlsa, Óáu teèÀlÀ ol úulàa leðøet rÿzi úlur kim ol leðøet uçtmao ehliniÆ leðøetinge **meÆzeyür**, tĆp aydı.” [NF 315/11-13 (Eckmann, 2004, s. 218)].

oøša- “benzemek” (Ata, 1998, s. 320) → “Taúı Abÿ Bekr peyàÀmbarlardın hem èİsÀ peyàÀmbarúa taúı **oøşayur**.” [NF 115-15, 16 (Eckmann, 2004, s. 82)].

• Arapça Sözcükler

òÀã “has, mahsus, özel, müstesna” (Ata, 1998, s. 163) → “Men aydım: Bu èOãmÀnga **òÀã mu turur?** tĆdim erse, PeyğÀmbar *èas* aydı: Bu èOãmÀnúa **òÀã turur...**” [NF 120-1, 2 (Eckmann, 2004, s. 85)].

òÀãıyyet “özellik” (Ata, 1998, s. 163) → “...Óáu *tvt* aydı: YÀ MÿsÀ, bu úulumnuÆ Ćkki **òÀãıyyatı** bar erdi. Ol Ćkki **òÀãıyyat** bu úulumnu bu maúamàa tegürdi, tĆdi erse, MÿsÀ peyàÀmbar aydı: YÀ Rebbi, ol Ćkki **òÀãıyyat** ne turur? tĆdi erse, Óáu *tvt* aydı: YÀ MÿsÀ, bu úulum köÆlinde hēç óasedi you erdi, künilemeki yok erdi. Taúı atası anasınàa eēgü òidmat úlmış erdi.” [NF 288/11-14 (Eckmann, 2004, s. 199)].

òÀãlet “haslet, özellik, huy, mizaç” (Ata, 1998, s. 163) → “Yana Başar-i ÓÀfi aydı *raómhi*: İmÀm Aómed Óanbelde bir **òÀãlat** bar kim ol **òÀãlat** mĆnde you. İmÀm Aómed Óanbel helÀlnı ùalab úlur hem özi üçün hem hem taúı èayÀlları üçün taúı men óelÀlnı ùalab úlur-men özüm üçün, velikin èayÀllarım üçün iótiyÀù úlmaz-men...” [NF 225/7-9 (Eckmann, 2004, s. 155)].

ãÀóib “sahip” (Ata, 1998, s. 357) → “...taúı kelip Abÿ Bekrke aydılar kim: SeniÆ **ãÀóibuÆ** munuÆ tĆg uluà muóÀl sözleyü başladı tĆdiler erse, Abÿ Bekr *raøhu* aydı: Ne aydı?” [NF 98-16, 17 (Eckmann, 2004, s. 72)].

musallaù “musallat, birine ilişmiş” (Ata, 1998, s. 299) → “Sen mĆni **muãallaù** úlgıl, men anıÆ mÀlnı helÀk úılayın.” [NF 329-5, 6 (Eckmann, 2004, s. 228)].

musaòðar “birinin emrine, hizmetine verilmiş olan.” (Ata, 1998, s. 299) → “Óáu *tvt* SüleymÀn peyàÀmbar *èas*’úa perilerini taúı şeyüÀnları taúı yabandaúı keyiklerini taúı havÀdaúı úuşları taúı yelni cümle **musaòðar** úılıp turur erdi...” [NF 209-14, 15 (Eckmann, 2004, s. 144)].

müteèallıú “ilgili, ilişgi olan” (Ata, 1998, s. 305) → “Úayu köÆül kim öz nefsi birle **müteèallıú** bolsa, ol köÆül mĆndin maócÿb turur, tĆdi.” [NF 301-2, 3 (Eckmann, 2004, s. 208)].

èArÀbi < **èArab** “Arap.” (Ata, 1998, s. 507) → “Andın soÆ aydı: Ey yÀrÀnlarım, úayu biriÆiz bu **èArÀbiúa** èimÀma bĆrse, men oà bolayın kim Óáu *tvt* ol kimerseke uçtmao tÀcını başınàa úoysun...” [NF 162-15, 16 (Eckmann, 2004, s. 112)].

Óabeşli “Habeşli.” (Ata, 1998, s. 517) / **Hindÿ** “Hintli.” (Ata, 1998, s. 519) → “Bu dünyÀdaki **hindÿlar** taúı **óabeşiler** cümlesi anıÆ uruàıdın turur, tĆp aydı.” [NF 339-1 (Eckmann, 2004, s. 236)].

Mekki < **Mekke** “Mekke.” (Ata, 1998, s. 525) / **Úureyşli** < **Úureyş** “Kureyş kabilesi.” (Ata, 1998, s. 523) → “PeyàÀmbar *èas* taúı **Mekki erdi**, hem **Úurayşli erdi**, Abÿ Bekr taúı **Mekki turur**, hem **Úurayşli turur**.” [NF 94-6, 7 (Eckmann, 2004, s. 69)].

Miãri < **Miãr** “Mısır.” (Ata, 1998, s. 526) → “Anlarını körsem tanıay-men, velikin kimler turur, atlarını bilmez-men, tĆdi erse, èAli *raøhu* taúı nĆçekim tafaóouà úıldı, hēç bilmedi. Ol **Miãrıldın** taúı sordı.” [NF 146/1-3 (Eckmann, 2004, s. 102)].

SarÀyi “Saraylı bir din àlimi.” (Ata, 1998, s. 532) → “...bu èaziz suéÀl úldı kim: Ol icÀzatsız kirgen kim turur? tÇp. CevÀb aydılar kim, ol öca **sarÀy[i] turur.**” [NF 302-10, 11 (Eckmann, 2004, s. 209)].

şehri “şehirli, şehirden” (Ata, 1998, s. 388) → “Sufrasını ÀmÀda úlup turur erdi; kim kim kelür bolsa, àarib ve **şehridin**, ÀzÀd ve bendedin, øaèif ve úavidin, erkek ve tişidin úamuàinàa sufra úoyar erdi.” [NF 328-12, 13 (Eckmann, 2004, s. 228)].

b) Taşdıkları ortak özellikler dolayısıyla birbirleriyle ilişkilendirilebilecek üyelerden oluşan grup, sınıf, topluluk, takım, tür vb. adları

• **Türkçe Sözcükler**

uruà “soy, sülale” (Ata, 1998, s. 448) → “Sen taúı bu Çkkisini sewgül taúı munlarınıÈ **uruàinàa** berekÀt bÇrgil taúı bu Çkeğini taúı munlar **uruàını** şeyùÀndın saúlaàil, tÇp duèÀ úıldı...” [NF 159-17/160-2 (Eckmann, 2004, s. 111)].

• **Arapça ve Farsça Sözcükler**

cemÀeat “cemaat, ibadet için bir yerde toplanmış kalabalık, grup, bölük” (Ata, 1998, s. 93) → “Bu **camÀeat** mÇndin favt bolàanı için úaèàurdum, taúı bu Çl içinde hèç kimerse maÈa taèziyat tegrü kelmediler sendin öÈin.” [NF 242-9, 10 (Eckmann, 2004, s. 167)].

òÀnedÀn “asil ve büyük aile” (Ata, 1998, s. 161) → “...úapuàdın ÀvÀz keldi: SalÀm bolsun sizke, ey uluà **òÀnadÀn**, ey PeyàÀmbar *èas*’nuÈ **òÀnadÀnı!**” [NF 142-3, 4 (Eckmann, 2004, s. 99)].

òaşem “tebâadan olan, maiyet halkı” (Ata, 1998, s. 164) / **òayl** “zümre, takım” (Ata, 1998, s. 167) → “...SüleymÀn peygÀmbar *èas* **òaylı**, **òaşamı** birle Àdemileri, perileri birle bu uluğ aòamatı birle havÀ úze uçup úuş meÈizlig barur erdi.” [NF 392-1, 2 (Eckmann, 2004, s. 272)].

úavm “kavim; cemaat, topluluk” (Ata, 1998, s. 207) → “Yana bir **úavmnı** kördüm kim tamuàúa erklig ferishteler ol **úavmnı** süÈü birle sançarlar taúı tamuà içinge ièarlar.” [NF 67-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 49)].

ùÀyife “tayife, cemaat, topluluk, bölük, kısım” (Ata, 1998, s. 407) → “Yana bu **ùÀyifa** barıp duşmanúa úarşu tursun; avvalú **ùÀyifa** kelsün, anlar taúı bir rekèat namÀz úrÀéatsız úılsunlar, taúı selÀm bÇrsünler.” [NF 40-11, 12 (Eckmann, 2004, s. 29)].

ümmet “ümme” (Ata, 1998, s. 455) → “PeygÀmbar *èas* àabar bÇrü yarlıúar: Ey **ümmetim**, úorúuÈ yalğan sözlemekdin.” [NF 381-1, 2 (Eckmann, 2004, s. 265)].

muhÀcirin “muhacirler” (Ata, 1998, s. 296) → “Cümle àaóÀbalaràa aydı kim: Ey PeyàÀmbar *èas* yÀrÀnları, ey enÀÀri ve **muhÀcirin**, kim kim PeyàÀmbarúa úulluú úlur erdi erse, PeyàÀmbar *èas* öldi.” [NF 92/14-16 (Eckmann, 2004, s. 68)].

müéiminin “müminler” (Ata, 1998, s. 303) → “Men aydım: YÀ **emire’l-muéiminin**, úanda barur-siz? tÇdim erse, maÈa aydı: Ey Zeyd, àalifalú işi yawlaú duşvÀr turur.” [NF 106-13, 14 (Eckmann, 2004, s. 77)].

müslimin “müslümanlar” (Ata, 1998, s. 304) → “Ol Abū Óanifeke aydı kim: YÀ **imÀme’l-muslimin**, sizdin bir deröistum bar.” [NF 190-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 131)].

rÀşidin “doğru yolu bulanlar, hak yolu kabul edenler” (Ata, 1998, s. 350) → “**ÓulafÀ-i RÀşidin** taúı Ehl-i Beyt taúı Tört İmÀm faòÀyiliniÈ beyÀnı içinde turur” [NF 91-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 67)].

selâûin “sultanlar” (Ata, 1998, s. 365) → “Bolmasa bu umerâ ve **salâûinâa**¹⁸ mulâzimat úıldım.” [NF 300-14, 15 (Eckmann, 2004, s. 208)].

tâbièin “sahabe görüp kendisinden hadis dinlemiş olanlar” (Ata, 1998, s. 392) → “**Tâbièin** ol kimerseke ayturlar kim âaóâbaâa sataâşmış bolsa, Peyââambar *èas* yâranlarını körmüş bolsa.” [NF 187-10, 11 (Eckmann, 2004, s. 129)].

òalâyiú “halk, ahali, insanlar, yaratılmışlar” (Ata, 1998, s. 158) → “**Òalâyiú** úatında namâz úlurlar, taúí òalvatta hêç namâz úlmazlar.” [NF 67-12, 13 (Eckmann, 2004, s. 50)].

meşâyiò “şeyh, şeyhler” (Ata, 1998, s. 290) → “Úaçan kim úulnuê köêlinde Óaú teèâîânıê maóabbatı ornasa taúí òêin neerseleriniê maóabbatı çúusa, bu úul hemişe Óaú teèâîâ birle bolur kim ol maènike **meşâyiò** murâúiba tÇp ayturlar.” [NF 427-15, 16 (Eckmann, 2004, s. 297)].

evliyâ “evliya” (Ata, 1998, s. 141) → “Saêa siânur-men ol maúâmdın, tÇdi taúí yigirmi maúâm **evliyâlarınıê** kerâmatlarıdın sanadı taúí cümlesidin Óaúúa sıandı.” [NF 317-13, 14 (Eckmann, 2004, s. 220)].

fuúarâ “fakirler” (Ata, 1998, s. 148) / **mesâkin** “miskinler, fakirler, âcizler” (Ata, 1998, s. 289) → “Úküş mâllar taúí òazınalar cemè úılıp turur-men, anlarını **fuúarâ**¹⁹ ve **mesâkinge**²⁰ taâaddúú úılayın.” [NF (Eckmann, 2004, s.)].

èulemâ “âlim, âlimler” (Ata, 1998, s. 445) → “Ve eger Úurèânda yâ taúí óadiâde bu neerseler kelmiş bolsa, **èulemâ** teèvil aymışlar...” [NF 60-9 (Eckmann, 2004, s. 44)].

èurefâ “arifler” (Ata, 1998, s. 448) → “Yana miê altun çúúardı taúí èulamâúa **èurafâúa** ihsân ve inèâm úıldı taúí aydı...” [NF 424-12, 13 (Eckmann, 2004, s. 295)].

vüzerâ “vezirler” (Ata, 1998, s. 462) → “Taúí munça **vuzarâ** taúí munça òâdimlardın hêç kimerse pâd-şâh sirringe muúuáliè bolmadı.” [NF 429-12 (Eckmann, 2004, s. 299)].

Sözcük Grupları²¹

Ad Tamlamaları²²

• Türkçe Ad Tamlaması

“Aydılar: Bu iş **İbrâhîm işi turur**, anıê için kim ol hemişe butlarımızı èayb úulu sözleyür erdi taúí bizlerke hemişe aytur erdi kim: Bu butlarúa èibâdat úılır-siz.” [NF 216/11-13 (Eckmann, 2004, s. 149)].

¹⁸ Metinde bir kez kullanılan sözcük, bağlama grubunda yer almıştır.

¹⁹ Sözcüğün metindeki tüm örnekleri, bağlama grubunda yer almıştır.

²⁰ Sözcüğün metindeki tüm örnekleri, bağlama grubunda yer almıştır.

²¹ Karaağaç, bu çalışmada sözcük grubu düzeyindeki dil birimleri arasında verilen kimi örnekleri, “ilişkilendirme öbekleri” başlığında işlemiştir. Karaağaç, bu kapsamdaki sözcük gruplarının ilgi durumu çekiminden biçimlendiğini; iyelik ve ilgi durumu ekleriyle kurulan bu ögelerde, söz konusu eklerden en az birinin kullanıldığını belirtir. Tüm dillerde, bir varlığın “ilişkilendirilerek nitelenmesi”nin iki yolla sağlandığını, bunun da bir varlığın başka bir varlıkla ya da bir kişiyle ilişkilendirilmesi biçiminde gerçekleştiğini kaydeden Karaağaç, Türkçenin söz diziminde ilişkilendirmeyle oluşan üç tür öbekten söz etmiş; “ilişkilendirme öbekleri” olarak adlandırdığı bu söz dizimsel yapıları da “ad tamlaması, iyelik öbeği, ilgi durumu öbeği” biçiminde sıralamıştır (Karaağaç, 2012, s. 485, 486).

²² Karahan, ad tamlamalarında tamlayan ve tamlanan görevindeki adların birbirine “aitlik, içinde bulunma, sınırlandırma, belirtme vb.” anlam ilgileriyle bağlandığını belirtmiştir (Karahan, 2008, s. 42). Karaağaç, ad tamlamalarında bir adın başka bir adla ilişkilendirildiğini belirtmiş ve bu sözcük grubuna “ilişkilendirme öbekleri” arasında yer vermiştir (Karaağaç, 2012, s. 486). Özmen, ad tamlamalarını kuran ögeler arasında birincil olarak “iyelik ilişkisi” bulunmakla birlikte “ilgi ve sınırlama ilişkisi”nin de olduğunu kaydeder (Özmen, 2013, s. 56). Boz’a göre iki adın bağlandığı “ad öbekleri”nde temel işlev “ilgi” olmakla birlikte “belirtme ve sahiplik” ön plandadır. Buradaki iyelik eki, grubu oluşturan adlar arasında “sahiplik ilişkisi” kurmayıp sahip olan kişi ya da nesneyi “sayı ve kişi anlamlarıyla ikinci kez (katmerli)” olarak vurgulama görevindedir (Boz, 2013, s. 22).

“Ol øaeifa aydı: **Cüftüm vefÀtı** bolup turur.” [NF 107-2, 3 (Eckmann, 2004, s. 77)].

“èArab **tilinçe** óammÀlatu’l-óaùab otun yÀ tiken keltürgenke ayturlar.” [NF 17-12, 13 (Eckmann, 2004, s. 13)].

“...Aómed Óanbel aydı *raómhi*: ZinhÀr ve zinhÀr **ÍmÀm ŞÀfièiniÆ** kiçiglikinge naðar úlmaÆ kim èilmi iÆen üküş turur.” [NF 202-1, 2 (Eckmann, 2004, s. 139)].

“Velikin ol inekni körseÆ, ayál: Ey **ÍbrÀhim peyàÀmbarniÆ taú** **ÍsmÀèil peyàÀmbarniÆ taú** **ÍsóÁú peyàÀmbarniÆ Rebbi**, bu inekni maÆEa úaytaràil, tÇp duèÀ úilàil taú úatnàa baràil.” [NF 341-17/342-1 (Eckmann, 2004, s. 238)].

“Anın tÇg **èÀlimniÆ** Óaú óaøratında hêç **úadri óürmeti** youú.” [NF 231-9, 10 (Eckmann, 2004, s. 159)].

“Çkkinç sÇziki rÀst bolàan, **Şueayb peyàÀmbar èas’nuÆ** áafÿrÀ athà úızı bar erdi.” [NF 113-1, 2 (Eckmann, 2004, s. 81)].

“Nişe **öz işiÆniÆ** úaèàusın yemez-sen?” [NF 146-12 (Eckmann, 2004, s. 102)].

“**Bir şeyöniÆ eãÓÀb** ve **yÀrÀnları** bar erdi.” [NF 428-4 (Eckmann, 2004, s. 298)].

“Andın soÆ Óadica aydı *raøhÁ*: YÀ Muóammed, turàil, baralıÆ! **Menim atam úarındaşı oàlı** bar, Varúa èbnü Nevfel tÇyürler.” [NF 8-13, 14 (Eckmann, 2004, s. 6)].

“MaÆEa aydılar: Bu **siziÆ cüftüÆüz Óuvaylid úızı Óadica óatunnuÆ köşki turur**, tÇp aydılar.” [NF 166-1 (Eckmann, 2004, s. 115)].

“Andın soÆ namÀz úıldılar, taú cenÀzasını **PeyàÀmbar èas’nuÆ ravøasınıÆ úapuàinàa** keltürdiler taú aydılar: Es-selÀm èaleyke, yÀ ResÿlallÀh...” [NF 104-8, 9 (Eckmann, 2004, s. 75)].

“èÁoib-cemÀl erdi, taú **bu kimerseniniÆ úarındaşınıÆ oàlı** bar erdi, bu úızàa èÀştu erdi taú derviş erdi.” [NF 339-8, 9 (Eckmann, 2004, s. 236)].

“**Sizlerdin oza keçgen ümmetleriniÆ eêgüleriniÆ èÀdatı** taú tünle oyaàlıú úlmaú erdi.” [NF 313-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 217)].

“èÁyişa *raøhÁ* dervişlerke, miskinlerke, yetimlerke, tullaràa úabaú birle ièa bÇrür erdi taú **öziniÆ köÆleki** yamaàlià erdi.” [NF 253-6, 7 (Eckmann, 2004, s. 174, 175)].

“Bu Muóammed mÇndin soÆ keldi, taú **munuÆ derecesi** mÇndin aştı, taú **munuÆ ümmetleri** benim ümmetimdin üküş boldı taú **munuÆ ümmetleri** meniÆ ümmetimdin burun uçmaóúa kirgey tÇdi erse...” [NF 55/13-15 (Eckmann, 2004, s. 41)] ~ “Yat kimerseler **munlarınıÆ şefÀèatını** umınç tutarlar, **munlar şefÀèatı** saÆEa bolmaàay-mu?” [NF 176-15 (Eckmann, 2004, s. 121)] ~ “Men PeyàÀmbar *èas*’dın **bularniÆ faøÀyilini** eşıtip turur-men.” [NF 119-16, 17 (Eckmann, 2004, s. 85)].

“FalÀn kimerse pÀdişÀh óidmatı birle meşàÿl bolur, yÀ taú **falÀnniÆ óidmatınàa** mülÀzimat úılır.” [NF 387-10, (Eckmann, 2004, s. 269)].

“Bu çimgen taú bu daraòt **kimnüÆ mülki turur?** tÇp suéÀl úıldım erse, aydı kim: Ey RÀbièa, bu daraòt seniÆ mülkiÆ turur.” [NF 319-15, 16 (Eckmann, 2004, s. 221)].

“èÁriflarniÆ **baèòisnàa** suéÀl úıldılar kim: ÓÀlıÆ neteg turur? tÇp.” [NF 434-4 (Eckmann, 2004, s. 302)].

• Arapça Ad Tamlaması

“...tauí seniÆ riöÆ için ol èilmüÆni öalÄyüüga neþr úldım (yaèni öalÄyüülarğa yaydım) ùÀlib èÀlimlarğa öğrettim tauí èavÀmu’n-nÀsúa²³ müþkillerini öal úldım...” [NF 407-1, 2 (Eckmann, 2004, s. 283)].

“Tegme bir Çlke kelseler, Çlçi iêar erdiler kim emirü’l-muëminin²⁴ èÖmer raøhu bizlerni sizlerke iêa bÇrdi.” [NF 111-13, 14 (Eckmann, 2004, s. 80)].

“YÀ imÀme’l-müslimin²⁵, men cüftümke aydım kim Çwde un tükendi, úalmadı.” [NF 189-9 (Eckmann, 2004, s. 130)].

“YÀ Ummu’l-muëminin²⁶, bukün munça meblaà yarmaú Óaú teèÀlÀ rÿzi úldı, bir yarmaú et almadıÆiz.” [NF 253-9, 10 (Eckmann, 2004, s. 175)].

“Bu sarÄy kimniÆ sarÄyi turur? tÇdim erse, aydı: Bu sarÄy öalilullÀh²⁷ İbrÀhım peyàÀmbar sarÄyi turur tÇdi erse, ol sarÄyúa kirdük.” [NF 64-17 (Eckmann, 2004, s. 48)].

“Tauí havÀ isig erdi, suwsadılar, tauí PeygÀmbar èas’úa keldiler tauí aydılar: YÀ ResülallÀh²⁸, havÀ isig turur.” [NF 43-17 (Eckmann, 2004, s. 32)].

“...úíããÆiz ne turur, bizlerke beyÀn úılıÆ, tÇp aydı erse, ÀvÀz keldi kim: YÀ Rūóu’lÀh²⁹, bilgil, ÀgÀh bolğil kim bu þehir öalúı cümlemuzğa, èÀfiyat içinde turur...” [NF 395/2-4 (Eckmann, 2004, s. 274)].

• Farsça Ad Tamlaması

“Maèlisi ol bolur kim: YÀ Muóammed, bilmediÆ-mü kim RebbüÆ AãóAb-i Filke³⁰ ne iş úldı?” [NF 43-10 (Eckmann, 2004, s. 31)].

“İbnü Mesèyd raøhu aydı: Óalúlarda sÇziki rÀstraú üç kimerse erdi. Biri èaziz-i Mıâr erdi.” [NF 112-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 80)].

“Ey èayÀlım vaèiyyatım saÆa ol turur kim ehl-i dünyÀnuÆ èizzetinge naðar úılmaıl, derviþlikke ãabur úılıl, cümle derecelerni buláaysen.” [NF 131-17/132-2 (Eckmann, 2004, s. 93)] ~ “Sizler tauí ehl-i beytiÆizni³¹ yığıÆ tauí laènat aytalıÆ.” [NF 144-6 (Eckmann, 2004, s. 101)].

“ãÀóib-èayÀl³² turur-sen tauí derviþ turur-sen, bu Çkki altunı rüzgÀrıÆga òarc úılğıl, tÇdi erse, ol èÀbid tauí úábül úldı tauí Çwinge úayıttı.” [NF 410-14, 15 (Eckmann, 2004, s. 285, 286)].

“Bir bÀzirgÀn òica kimerse bar erdi. Perhizlüg, óalÀl kisblüg ãÀóib-òayr³³ erdi.” [NF 235-3, 4 (Eckmann, 2004, s. 162)].

“Ol tauí ãaóAbalardın turur, kÀtib-i vaóy³⁴ turur, ceddım MuãuafÀúa úküþ òidmat úılıp turur.” [NF 174-12 (Eckmann, 2004, s. 120)].

“Ey ResÿlnuÆ öalifası, ey ResÿlnuÆ yÀr-i àÀrı³⁵ tÇp úküþ yáladı.” [NF 104-8 (Eckmann, 2004, s.)].

²³ èavÀmu’n-nÀs “halk” (Ata, 1998, s. 27).

²⁴ emirü’l-müëminin “müminlerin emiri, halifesi” (Ata, 1998, s. 122).

²⁵ imÀme’l-müslimin “Müslümanların imamı” (Ata, 1998, s. 185).

²⁶ ümmü’l-müëminin “mü’minlerin annesi. Hz. Ayiþe için.” (Ata, 1998, s. 455).

²⁷ öalilu’lÀ “Allah’ın dostu. İbrahim Peygamber’in lakabı” (Ata, 1998, s. 160).

²⁸ resülu’lÀh “Allah’ın resulü; Hz. Muhammed” (Ata, 1998, s. 351).

²⁹ rüóu’lÀh “İsa peygamber’in lakabı” (Ata, 1998, s. 353).

³⁰ AãóAb-ı Fil “Fillerle Ka’be’yi yıkmak isteyen Ebrehe ve askerleri.” (Ata, 1998, s. 507).

³¹ ehl-i beyt “Hz. Muhammed’in yakın akrabası olanlar; ev halkı, yakın çevre” (Ata, 1998, s. 116).

³² ãÀóib-èayÀl “çoluk çocuk sahibi” (Ata, 1998, s. 357).

³³ ãÀóib-òayr “hayır sahibi, hayırsever” (Ata, 1998, s. 358).

³⁴ kÀtib-i vaóy “Muaviye’nin lakabı” (Ata, 1998, s. 207).

³⁵ yÀr-ı àÀr “mağara dostu. Hz. Ebu Bekr’in lakabı” (Ata, 1998, s. 470).

“Yana ol **kelimÀt-i èulamÀ ve meşÀyiò** bolàay yÀ taúí anlarınıÈ oikÀyatı bolàay...” [NF 444-4, 5 (Eckmann, 2004, s. 309)].

İyelik Grubu³⁶

T. 1. meniÆ ~ benim

“Tegme bir peygÀmbarnuÈ úoldaşı bar, **menim úoldaşım** uçmaóda èOâmÀn turur, *raøhu*.” [NF 123-2, 3 (Eckmann, 2004, s. 87)].

“...taúí munuÈ ümmetleri **menim ümmetimdin** üküş boldı taúí munuÈ ümmetleri **meniÆ ümmetimdin** burun uçmaóúa kirgey tÇdi erse, Óakdın MūsÀ peygÀmbarúa vaóy keldi...” [NF 55-14, 15 (Eckmann, 2004, s. 41)].

“Ümmetim **menim sünnetimni** tuta bilmegeyler, yollarını kórmegeyler, ol vaútın kim kim cidd ve cehd úılıp **menim sünnetimke** yapşunsa, sizlerdin Óllig kimerse áavÀbí birle ol yaÆluz kimersemiÈ áavÀbí barÀbar bolğay...” [NF 304/10-12 (Eckmann, 2004, s. 210)].

“**Menim úaèaum, óasretim** ol èÀâi ve cÀfi ümmetim üçün turur, maÆa anlar aóvÀlıdın bişÀrat bÇrgil! tÇdi.” [NF 89-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 65)].

“Otlaádın úoylarını kelse, her kÇçe **öz Ólgim** birle atamúa anamúa sútdin úandurmadın oàanlarınımúa bÇrmes erdim.” [NF 293-8, 9 (Eckmann, 2004, s. 203)].

T. 2. seniÆ

“...PeyàÀmbar *èas* aydı: Cümlesinge bir yolu duèÀ úılál kim bu sÀèat **seniÆ duèÀÆ** óaoratta maúbýl turur...” [NF 316-9 (Eckmann, 2004, s. 219)].

“Men **seniÆ úızıÆúa** èÀşú bolup turur-men, kerek kim bu úızıÆını maÆa cüftlendirseÆ, tÇdi erse, ol NaârÀni aydı...” [NF 364-14, 15 (Eckmann, 2004, s. 253)].

“...yer yüziniÈ óazınelerini cümlesini saÆa bildüreyin, **seniÆ taàarrufuÆda** bolsun taúí úyÀmat kün bolsa **seniÆ dereceÆdin** hêç neerse eksilmesün...” [NF 173/4-6 (Eckmann, 2004, s. 119)].

“Ey BÀr ÓuèÀyÀ, úaçan kim bu óAl biz miskinlerke kelür bolsa, **seniÆ raómatıÆ ve maàfiratıÆ** feriştelereÆni bizke ièa bÇrgil...” [NF 443-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 308)].

“YÀ Muóammed, **öz úavmuÆ** ÚurayşilerniÈ òÀúirlarını muóÀfióat úılmaú yaóşıraú turur bu àariblarınıÈ taúí bu dervişlerniÈ òÀúirlarını istemekdin, tÇdi erse...” [NF 379-12, 13 (Eckmann, 2004, s. 264)].

T. 3. anıÆ

“Sen mÇni muàallaú úılál, men **anıÆ mÀlmı** helÀk úılayın.” [NF 329-5, 6 (Eckmann, 2004, s. 228)].

³⁶ İyelik grubuyla ad tamlamasını birlikte ele alan Ergin'e göre “bir nesnenin başka bir nesnenin parçası olduğunu, bir nesnenin başka bir nesneye ait bulunduğunu veya bir nesnenin başka bir nesneyle tamamlandığını” belirtmek amacıyla bu sözcük grubuna başvurulur. Temeli, iyeliğin anlatımı olan bu gruplarda iki ad, birbirine iyelik kapsamında bağlanır. Ergin, üçüncü kişilerde görülen ve her iki ögesi de ad olan iyelik gruplarını ise “isim tamlaması” terimiyle karşılaşmıştır (Ergin, 1985, s. 381, 382). Karaağaç'ın ilişkilendirme öbeklerinden biri olarak değerlendirdiği iyelik gruplarında, bir varlık bir kişiye bağlanır. Ad tamlamalarının bir varlığı başka bir varlıkla ilişkilendirmesine karşın iyelik gruplarında, varlıkla kişi ilişkilendirilir (Karaağaç, 2012, s. 491). Özmen'e göre zamirlerle kurulan, tamlayanı tekil ve çoğul altı kişi zamirinden biri olan iyelik grubuna “adıl tamlaması” da denir. Bu sözcük grubunda, tamlayanla tamlanan arasına dönüşlülük zamiri “kendi” sözcüğü de girebilir: “benim kendi evim, senin kendi evin, onun kendi evi; bizim kendi evimiz, sizin kendi eviniz, onların kendi evleri” Tamlayanın düşürülmesi durumunda ise geriye “kendi” sözcüğüyle tamlanan kalmaktadır: “kendi evim, kendi evin, kendi evi; kendi evimiz, kendi eviniz, kendi evleri” (Özmen, 2013, s. 51-53). Boz da zamirle adı bağlayan bu sözcük grupları için “adıl öbeği/iyelik öbeği” terimini kullanmıştır. Bu gruplarda temel işlev, “ilgi” olmakla birlikte “belirtme ve sahiplik” de ön plandadır. Öbekteki iyelik ekinin varlığı, “katmerli sahiplik” gösterir (Boz, 2013, s. 22).

“Ol kün kim ol úÀøihünü úabül úldı, ol künden berü men **anıÆ** **Ćwinde** úaèÀm tenÀvul úlmışım yoú, tĆdi.” [NF 220-9, 10 (Eckmann, 2004, s. 151)].

“**AnıÆ ağızı**n taúı bu óadiãni eşittim kim ol aydı: Men PeyğÀmbar *èas*’dın andağ eşittim...” [NF 188-4, 5 (Eckmann, 2004, s. 129)].

“Bu **anıÆ cezÀsı taúı èuüýbatı turur** tĆp ayaaýlar.” [NF 18-4 (Eckmann, 2004, s. 13)].

“Úaçan kim yatsià bolsa, bir dišt **kendü maóbýbı** birle óalvat úılsalar, anlar benim óaøratımda tikilürle taúı úÀèat ve èibÀdat birle meşâyı bolurlar yüzlerini yĆrke úoyarlar.” [NF 318-17/319-2 (Eckmann, 2004, s. 221)].

“Munlar úatında olturdı taúı **öz cüftidin** şikÀyat úldı erse, HÀrýt taúı MÀrýt taúı ĆkegünüÆ köÆülleri bu Zühreke meyl boldı taúı aydılar...” [NF 366-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 254)].

Ç. 1. **biziÆ ~ bizim ~ bizlerniÆ**

“...YÀ Emire’l-muéminin, oàul úızlarımız **biziÆ köÆüllerimiz** mēveleri turur, arúamızıÆ úuvvatları turur...” [NF 291-10, 11 (Eckmann, 2004, s. 201)].

“**Bizim maúãüdümüz**, yÀ ResülallÀh, seniÆ mahabbatıÆ turur, dünyÀ mÀlı ermez.” [NF 77-1, 2 (Eckmann, 2004, s. 56)].

“YÀ ResýllallÀhi, **bizim Ćlde** tariãdın neerse úıurlar taúı anı içerler.” [NF 362-17 (Eckmann, 2004, s. 252)].

“AnıÆ üçün kim **bizlerniÆ olurgu yerlerimiz** yol başlarında bolur, tĆdi erse, PeyğÀmbar *èas* aydı...” [NF 304-17/305-1 (Eckmann, 2004, s. 211)].

“Maènisi ol bolur kim: Ey PerverdigÀrımız, bizler **öz nefsumüzke** óulm úılduú.” [NF 282-2 (Eckmann, 2004, s. 195)].

Ç. 2. **siziÆ ~ sizlerniÆ**

“**SiziÆ icÀzatiÆiz** birle men taúı bu äanèAda anıÆ tĆg bir Ćw binÀ úılsam taúı cümle óalÀyíúúa buyursam...” [NF 41-8, 9 (Eckmann, 2004, s. 30)].

“Bu AyyýbnuÆ òatunı **siziÆ ĆwleriÆizke** kirip **siziÆ işleriÆizni** úıur taúı ol barıp kĆçe anıÆ úanı irini birle bulaşıp **siziÆ ĆwüÆüzke** kirse, anıÆ igi sizlerke teggey...” [NF 331/11-13 (Eckmann, 2004, s. 230)].

“...óalÀyíú úküş boldı, **siziÆ vaè u naãióatıÆizni** cümle óalÀyíú eşitü bilmez tĆp üç tişlig minber úıldılar.” [NF 90-14, 15 (Eckmann, 2004, s. 66)].

“**SizlerniÆ islÀmlarıÆiz taúı imÀnlarıÆiz** köÆelünüzde ornap turur, andağ muókem bolup turur kim...” [NF 76-7 (Eckmann, 2004, s. 56)].

“Ve eger imÀn keltürmeseÆiz, yıldın yılúa mÀl bĆriÆ, taúı bizlerke boy bĆriÆ duşmanlınú köÆüldin çıúarıÆ taúı **öz töreÆiz** tutuÆ!” [NF 111-16, 17 (Eckmann, 2004, s. 80)].

Ç. 3. **anlarnıÆ**

“Úayu kimerse **anlarnıÆ èilmlerini** óÀãil úılsa taúı **anlarnıÆ èilmleri** birle èamel úılsa taúı ol èilmlerini bilmegenlerke ögetse, ol kimerse **anlarnıÆ mirÀã-òorası** bolur.” [NF 206-16/207-1 (Eckmann, 2004, s. 142)].

“YÀ Rebbi, **anlarnıÆ nişÀnları** neteg turur, maÆEa beyÀn úulu bĆrgil, tĆp aydı erse, Óaú *tvt* aydı...” [NF 318-13, 14 (Eckmann, 2004, s. 221)].

“KörmediÆ-mü, yÀ Muóammed, RebbüÆ **anlarnıÆ keydlerini óilelerini** bÀüil úıldı?” [NF 43-11 (Eckmann, 2004, s. 31, 32)].

“...Peyàambar *èas* aydı: **AnlarınıÆ aùları taú tÇweleri** you erdi taú çúmaúaa istièdÀdları you erdi, derviş ãaóÀbalar erdiler...” [NF 408-16, 17 (Eckmann, 2004, s. 284)].

“Yana úaçan kim kÀfırlar Mekkeke úayıttılar, taú cuhyèdlar taú **öz yerlerine** úayıttılar, ãaóÀbalar taú Çwlerine úayıttılar...” [NF 32-16, 17 (Eckmann, 2004, s. 24)].

Tamlayan Grubu³⁷

T. 1. meniÆ ~ benim: -

T. 2. seniÆ: -

T. 3. amÆ: -

Ç. 1. biziÆ ~ bizim ~ bizlerniÆ

“Cümle MedineniÆ uluàları taú münèimleri Àrzý úlur erdiler: Bolàay-mu kim PeyàÀmbar *èas*’nuÆ tÇwesi **biziÆ úapuàda** çökkey-mü? tÇp.” [NF 24-11, 12 (Eckmann, 2004, s. 18)].

“PeyàÀmbar *èas* óaøratınaa bir kimerse Yemendin kelip suéÀl úıldı taú aydı: YÀ ResýlallÀhi, **BiziÆ Çlde** tariàdın neerse úlurlar taú anı içerler.” [NF 362-16, 17 (Eckmann, 2004, s. 252)].

“Bu ÇtlerniÆ àuddalarını yiaòp **bizim çetükke** iêa bÇrgil tÇmiş erdi...” [NF 312-8 (Eckmann, 2004, s. 216)].

Ç. 2. siziÆ ~ sizlerniÆ

“...èAbdu’l-Muùualib aydı: Andaà erse, **siziÆ çerig** benim Çkki yüz tÇwemni almışlar...” [NF 42-7 (Eckmann, 2004, s. 31)].

“Kerek men kelginçe ol cÀriya siziÆ òidmatuÆızda tursa taú kÇçe **siziÆ Çwde** yatsa, tÇp deròist úıldı erse...” [NF 190-9, 10 (Eckmann, 2004, s. 131)].

“İÆen müteóayyir boldum erse, bu oàlanlarını **siziÆ òidmatúa** keltürdüm, tÇdi erse, PeyàÀmbar *èas* aydı...” [NF 121-1, 2 (Eckmann, 2004, s. 86)].

Ç. 3. anlarınıÆ: -

Aitlik Grubu³⁸

“Andın soÆ aydım: Ey şeyò, TaÆeri èizzeti üçün **bu kÇçeki** aóvÀllarıÆızdın maÆEa aytu bÇriÆ, tÇp deròist úıldım erse, maÆEa aydı...” [NF 317-16, 17 (Eckmann, 2004, s. 220)].

“Úayu muémin ve muvaóóid maÆEa oà bolsa kim **Çkki aêaúı arasındaúı** fercini zinÀdın saúlasa taú **Çkki eÆeki arasındaúı** aázını óarÀm yemekdin saúlasa...” [NF 346-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 241)].

“Ey Úurayř úabilası, ey Mekke óalÀyúı, sizniÆ **ol cÀhiliyyat vaúındaúı** uluàluúuÆuzni Óaú teèÀlÀ kÇterdi taú mÀllarıÆızni benim adaúım altında úıldı.” [NF 51-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 37)].

³⁷ Ergin, iki adın ilgi durumu ekiyle bağlanmasından oluşan tamlayan grubunun, iyelik eki düşmüş bir iyelik grubuna benzediğini, “kısalmış bir iyelik grubu” sayılabileceğini belirtmiştir. Grubun anlamı, ilgi durumu ekinin ilgi işlevine dayanır (Ergin, 1985, s. 393). Karaağaç’ın ilişkilendirme öbekleri arasında yer verdiği (Karaağaç, 2012, s. 493) bu sözcük grubu, bir adın ya da zamirin başka bir adla (“ad/adıl-ad”) bağlanmasına dayanır; grubun temel işlevi “ilgi” olmakla birlikte “belirtme ve sahiplik” işlevleri ön plandadır (Boz, 2013, s. 21).

³⁸ Karaağaç, aitlik grubunda “hiçbir niteleme ve ilişkilendirme” bulunmadığını; bu grubun yalnızca kendisini oluşturan ögeler, “bir bütün oluşturdıkları için” sözcük grubu sayıldığını belirtmiştir (Karaağaç, 2012, s. 477). Özmen de aitlik grubunun bir sıfat tamlaması kurulması durumunda kendisinden sonra gelen adı “zamlılık” olarak karşıladığını kaydeder. Özmen’e göre “Masanın üstündeki kitabı / getir.” ve “Masanın üstündekini / getir.” cümlelerinde, “masanın üstündeki / kitap” sıfat tamlamasıdır; “masanın üstündeki” ise “kitab” adını karşılayan bir “zamlılık”tır (Özmen, 2013, s. 111).

“Andın soÆ **PeyàÀmbar èas úatındaà** ol Çkki kimerse aydılar: YÀ ResýlallÀh, Abý Bekr taúí èÖmer Çkkisi seniÆ vezirleriÆ tururlar...” [NF 102-16, 17 (Eckmann, 2004, s. 74)].

“...İbnü’s-SemÀk aydı *raómhi*: Ey òalifa, **bu òurmetiÆ içindeki** alçaúlúúÆ yaðşıraú turur bu òurmetiÆdin, tÇdi taúí aydı...” [NF 378-1, 2 (Eckmann, 2004, s. 263)].

“DünyÀ òalúnàa neteg kim kökdeki yulduzlar münevver körnür, kök òalúnàa taúí **yer yüzündeki** muéminlarnıÆ úÀèat ve èibÀdat úlâan Çwleri andaà münevver körnür, tÇp aydı.” [NF 321-5, 6 (Eckmann, 2004, s. 222)].

“YÀ imÀme’l-müslimına, köÆlüm andaà tiler kim siz BaadÀd şehrinde úÀøi bolsaÆız, **cümle şeherlerdeki** úÀøilar siziÆ fermanıÆızda bolsa...” [NF 196-2, 3 (Eckmann, 2004, s. 134)].

“...YÀ Ayyýb, **ol Çw içindeki** ölgen òalanlarıÆúa baràil taúí duèÀ úlâil...” [NF 334-6, 7 (Eckmann, 2004, s. 231, 232)].

Kısaltma Grupları³⁹

• Bulunma Grubu⁴⁰

“YÀ ResýlallÀhi, eger **bir muémində bar** èaybnı aysaú, neteg bolâay? tÇdiler erse, PeyàÀmbar èas aydı: Eger bar èaybnı aysaÆız, àıybat bolâay; taúí yoúını aysaÆız, buhtÀn bolâay, tÇdi.” [NF 386/11-13 (Eckmann, 2004, s. 268, 269)].

• Çıkma Grubu⁴¹

/+dIn/

“Taúí **enbiyÀlardın Nýó peyàÀmbarúa** oøşayur.” [NF 116-3 (Eckmann, 2004, s. 83)].

³⁹ Türkiye Türkçesi gramerinde, kısaltma gruplarının içeriği ve alt bölümleri farklı biçimlerde ele alınmaktadır. Karahan, bu grupları oluşturan dil birimlerini “kısaltma gruplarının yapısı” adı altında, özel başlıklar kullanmadan “unsurlarında çekim eki bulunmayan veya sadece birinci unsurlarında iyelik eki bulunan kısaltma grupları (isnat grubu); birinci unsuru yüklem hâli eki taşıyan kısaltma grupları (yüklem grubu); birinci unsuru yönelme hâli eki taşıyan kısaltma grupları (yönelme grubu); birinci unsuru bulunma hâli eki taşıyan kısaltma grupları (bulunma grubu); birinci unsuru uzaklaşma hâli eki taşıyan kısaltma grupları (uzaklaşma grubu); birinci unsuru vasita hâli eki taşıyan kısaltma grupları (vasita grubu); birinci unsuru eşitlik hâli eki taşıyan kısaltma grupları (eşitlik grubu); birinci unsuru uzaklaşma hâli, ikinci unsuru yönelme hâli eki taşıyan kısaltma grupları; ikinci unsuru yönelme hâli eki taşıyan kısaltma grupları; ikinci unsuru bulunma hâli eki taşıyan kısaltma grupları” biçiminde işlemiş; bunlar dışındaki kimi farklı yapıları da örneklendirmiştir (Karahan, 2008, s. 80-84). Karaağaç, bu tür sözcük gruplarını dört ana bölüme (“isnat öbeği, ad-durum veya edat öbekleri, ünlem öbeği, sayı öbeği”) ayırmıştır. Bu bölümlemedeki “ad-durum ve edat öbekleri” ise kendi içinde özel başlıklarla verilen on bir farklı sözcük grubundan (“yapma durumu öbeği, yaklaşma durumu öbeği, bulunma durumu öbeği, uzaklaşma durumu öbeği, araç durumu öbeği, yön durumu öbeği, eşitlik durumu öbeği, benzerlik durumu öbeği, karşılaştırma durumu öbeği, neden durumu öbeği, sınırlandırma durumu öbeği”) oluşmaktadır (Karaağaç, 2012, s. 458-470). Özmen, belirtme grubu, yönelme grubu, bulunma grubu, çıkma grubu, araç grubu, ünlem grubu ve isnat grubunu ayrı birer sözcük grubu olarak vermiş; kısaltma grubu adı altında, “isim unsuru + isim unsuru+A, isim unsuru+DAn + isim unsuru+A, isim + isim+A” kuruluşundaki örneklerle bunlar dışında kalan kalıplaşmış kimi ögeleri kaydetmiştir (Özmen, 2013, s. 108-142). Eker’in sınıflandırmasında ise kısaltma grupları, “ilgi grubu, belirtme grubu, yaklaşma, grubu, bulunma grubu, uzaklaşma grubu, dayanma grubu”ndan oluşmaktadır (Eker, 2019, s. 368, 369).

⁴⁰ Bulunma durumu eki almış bir ad ögesiyle başka bir ad ögesinin kurduğu bulunma gruplarında, sıfat tamlamalarındaki benzer bir niteleme söz konusudur. Sözcük grubunun kuruluşu da sıfat tamlamasını andırmaktadır (Karaağaç, 2012, s. 461). Üstünova da adları “bulunma ilgisile” bağlayan /+DA/ ekini, “bulunma bildiren tamlayan ekleri” başlığı altında incelemiştir. Üstünova’ya göre “üniversitede olay, Türkçede eksilti, trafikte son durum, Lübnan’da terör, Kıbrıs’ta tatil” sözcük gruplarında, /+ki/ eki eksiltiye uğramıştır. Örneklere “olan, bulunan” anlamını, /+DA/ vermektedir (Üstünova, 2018, s. 117).

⁴¹ Karahan, çıkma grubu örneklerini, “birinci unsuru uzaklaşma hâli eki taşıyan kısaltma grupları (uzaklaşma grubu)” başlığı altında vermiştir (Karahan, 2008, s. 82). Özmen, ilk ögenin ikincisine çıkma durumu ekiyle bağlandığı bu sözcük grubunu kendi içinde “mukayese anlamındaki çıkma grubu; kendisinden sonra gelen ismin karşıladığı nesnenin neden yapıldığını anlatan çıkma grubu; ayırma, tahsis etme anlamındaki çıkma grubu” biçiminde üçe ayırır. Bu tür çıkma gruplarında, grubu oluşturan ögeler arasında karşılaştırma yapma, yapıldığı maddeyi bildirme, belirleme, ayırma ve aitlik gibi anlam ilgileri söz konusudur (Özmen, 2013, s. 114-116). Boz da iki adın bağlanmasıyla kurulan çıkma gruplarının eylemsi (“ortaç/ulaç/ad-eylem”) gruplarından oluşturulan kısaltma grupları olduğunu ve temelde “ayırılma” işlevi taşıdığını belirtmiştir (Boz, 2013, s. 17).

“Abÿ Óanife *raómhí* aytur erdi kim: **PeyàÁmbar èas yÀrÀnlarídın tört kimerse** kördüm...” [NF 187-11, 12 (Eckmann, 2004, s. 129)].

“Bir kün **Benÿ Selim úabilasídın bir èArab** keldi.” [NF 161-9, 10 (Eckmann, 2004, s. 112)].

“**Ol cuhÿdlar óatunlarídın bir óatun** PeyàÁmbar *èas* Medíneke kelmişdin soÆ bir úoynı sögüldi taú **ãáÓábalardıń biringe** sordı kim...” [NF 33/8-10 (Eckmann, 2004, s. 24)].

“**Ol mirÀÁ-óoralardıń taú èilmi birle èamel úláanlardıń biri** ÍmÀm MÀlik erdi *raómhí*.” [NF 207-1 (Eckmann, 2004, s. 142)].

“**èÁriflardıń baèóisı** aytur: Rebbü’l-èizzeni tüşümde kördüm...” [NF 318-4, 5 (Eckmann, 2004, s. 220)].

“...Herúulnı taú öltürdiler, **seksen miÆ erni Rÿm çerigidin** öltürdiler, úküş ãáÓábalardıń taú şehid boldılar.” [NF 111-11, 12 (Eckmann, 2004, s. 80)].

“SüleymÀn peygÀmbar *èas* bir kün taótı birle havÀ üzre uçup barurda **Benü ÍsrÀél èÀbidleridin bir èÀbid** kördi kim SüleymÀn peygÀmbar *èas* óaylı, óaşamı birle...” [NF 391-16/392-1 (Eckmann, 2004, s. 272)].

“**Yigitlerdin biri** bir óaeifaúa èÀşıú bolupm turur erdi.” [NF 431-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 300)].

“YÀ èÍsÀ, sizdin deróist úlur-biz kim Óaú teèÀlÀdın tileseÆiz kim **muÆlardıń biringe** til bĆrse taú bizim birle sözleşse...” [NF 394-13, 14 (Eckmann, 2004, s. 274)].

“Hèç uaeÀm tapulmaz boldı erse, **anlarnıÆ èÀbidlardıń biri** ãáórÀúa çırtı taú bir úum tepesi úatında Óaú teèÀlÀúa niyÀz úıldı taú aydı...” [NF 409-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 285)].

/+dA/

“èÓamÀn ibni Maòèÿn *raóhu saóÁbalarda zÀhidraú erdi*.” [NF 239-3 (Eckmann, 2004, s. 165)].

“Eger bir emin kişi bolsa, aÆar teslim úlsaú, ol bizim úatımızda bolsa, tĆp aydı erse, men kişilerke suéÀl úıldım kim bu Ólde **ócalarda emín** kim turur? tĆp; sizni aydılar.” [NF 195-9, 10 (Eckmann, 2004, s. 134)].

“**èÁlimlarda bir èÀlim** şÁgirdi Ówinge bardı.” [NF 301-3 (Eckmann, 2004, s. 208)].

“**èÁriflarda biri** oramdın keçip barurda bir kimerse öçekdin bir tebrek kül başınàa kemişti erse, bu èÀrif Óaú teèÀlÀúa secde úıldı taú úküş şükürler úıldı erse...” [NF 325-14, 15 (Eckmann, 2004, s. 226)].

“**èAzizlarda biri** ol kişini vÀúréada kördi taú aydı kim: Ey èaziz Óaú teèÀlÀ saÆa úayu èamel sebebidin raómat úıldı? tĆp suéÀl úıldı erse, ol kimerse aydı...” [NF 222/2-4 (Eckmann, 2004, s. 152)].

“...PeyàÁmbar birle **saóÁbalarda biriniÆ** býstÀnına barduú taú býstÀnnıÆ úapuamı baáladuú...” [NF 126-10 (Eckmann, 2004, s. 90)].

“**Ulualarda biri** taú bir èazizniÆ Àòir vaútı yawuúmuş erdi, anıÆ èiyÀdatına bardı taú şahÀdatnı telkin úıldı.” [NF 299-6, 7 (Eckmann, 2004, s. 207)].

“...Aúraè bin ÓÁbis aydı: YÀ ResÿlallÀhi, benim on oalum úızım bar, **munlarda biringe** taú öpmişim you, tĆdi erse, PeyàÁmbar *èas* aydı...” [NF 292-1, 2 (Eckmann, 2004, s. 202)].

• Eşitlik Grubu⁴²

⁴² Karahan, eşitlik grubu örneklerini, “birinci unsuru eşitlik hâli eki taşıyan kısaltma grupları (eşitlik grubu)” başlığı altında vermiştir (Karahan, 2008, s. 83). Karaağaç da eşitlik durumu öbeklerinin kuruluş açısından sıfat tamlamasına benzediğini ve bir niteleme içerdiğini belirtir (Karaağaç, 2012, s. 464).

“Men Peyğambar *èas*’dın anda eşittim kim: Uveys-i Úarani *raómhi* úyamat kün bolsa, Àvā benim ümmetimdin **Rabièa úabilası sanınça òalÀyını** şefàet úlāay, tÇp aydı...” [NF 400-12, 13 (Eckmann, 2004, s. 278)].

Bağlama Grubu⁴³

“...köÆlidin cümle neerseleriniÆ maóabbatını çúarsa taú Óaú teèÀlÀnıÆ maóabbatını ornatsa taú **enbiyÀ ve evliyÀ** maóabbatını ornatsa...” [NF 427-12, 13 (Eckmann, 2004, s. 297)].

“**EnāAr ve muhÀcirin** cümlesi yàıldılar [taú] yàlaştılar.” [NF 104-6 (Eckmann, 2004, s. 75)].

“Ol maènidin ötrü kim ol Çkegü saÆa **cAn ve ten** birle maóabbat birle òdmat úlur erdiler taú seniÆ yaşıÆ uzunluúını tilep òdmat úlur erdiler.” [NF 284-1, 2 (Eckmann, 2004, s. 196)].

“Muémin taú miÆ altun çúardı taú **fuúarÀ ve mesÀkinge** üleştı taú aydı...” [NF 424-10, 11 (Eckmann, 2004, s. 295)].

“AnıÆ üçün **meşÀyiò ve èulemÀ** aydılar kim: Muémin artuúısı namÀzlar úküş úlmaú kerek.” [NF 248-12 (Eckmann, 2004, s. 171)] ~ “Ozaú **èulemÀ ve meşÀyiò** taú anda úlur erdiler.” [NF 266-2 (Eckmann, 2004, s. 183)].

“İmÀm Aómed ÓanbelniÆ bir dıstı bar erdi, iÆen **zÀhid ve parsÀ erdi**.” [NF 223-8, 9 (Eckmann, 2004, s. 153)].

“Bir şeyò bar erdi, İbni èlMrAn tÇp aytur erdiler: AnıÆ sufrasında **fuúarÀ ve mesÀkin taú musÀfirler** ÀsÀyiş úlur erdiler.” [NF 251-8, 9 (Eckmann, 2004, s. 173)].

“...taú munça **enbiyÀ ve evliyÀ ve èulamÀlar** kim dın içinde úabib-i óÀóıú erürler, munlar úavlnāa ittibÀè úlmazlar, lÀcerem helÀk bolurlar.” [NF 424-4, 5 (Eckmann, 2004, s. 295)] ~ “Çmdi cümle **enbiyÀ taú evliyÀ taú èulamÀlar** itifÀú úlup tururlar kim maèaiyatınıÆ sòkellikinge menfaèatlig dÀry taúvÀ turur taú èamal-i āÀlió turur.” [NF 424-2, 3 (Eckmann, 2004, s. 295)].

“Yana miÆ altun çúardı takı **tullarāa taú ögsüzlerke taú muótÀclarúa** taāadduú úldı taú aydı...” [NF 424-14 (Eckmann, 2004, s. 295)].

“...èAbbÀs *raøhu* aydı: YÀ ResylallÀh, bu Abý SufyAn **hem úayınıÆiz turur, hem úakı MekkeniÆ bÇgi turur**; muÆa óürmet úlāl! tÇdi erse, Peyğambar *èas* aydı...” [NF 49/7-9 (Eckmann, 2004, s. 36)].

İkileme⁴⁴

ata ana → “Yana Peyğambar *èas* Uóud touuşında Saèd ibnü VaúúÀsúa óu sunar erdi taú aytur erdi: Atāıl, YÀ Saèd, **ata anam** saÆa fidÀ bolsun! tÇp aydı.” [NF 121-8, 9 (Eckmann, 2004, s. 86)].

⁴³ Karaağaç, “bağlama öbek ve cümlesi” başlığı altında, bağlaçlarla bağlanan iki ya da daha fazla ad ögesiyle cümle örneklerine yer vermiştir. Karaağaç’ın “sıralayıcı bağlama öbek ve cümleleri, açıklayıcı bağlama öbek ve cümleleri” olmak üzere iki bölüme ayırdığı bu sözcük gruplarında; ögeler, yalnızca “sıralama ilişkisi” gözetilerek art arda gelebildikleri gibi, “sıralama, denkleştirme, karşılaştırma, açıklama, sebep, sonuçlandırma, onama, ret” gibi anlam ilişkileriyle de bağlanabilir (Karaağaç, 2012, s. 478-480). Özmen, iki sözcük ya da sözcük grubunun bağlaç aracılığıyla bağlanmasından oluşan bağlama gruplarında, ögeler arasında “asıl öge yardımcı öge” ya da “öncelik sonralık” gibi yönlerden fark olmadığını; grubu oluşturan ögeler arasındaki ilişkinin, ögeleri bağlayan bağlacın özelliğine göre değişkenlik gösterdiğini belirtmiştir. Özmen, bağlama gruplarını, kullanılan bağlaçları ölçüt alarak on üç alt gruba ayırmıştır (Özmen, 2013, s. 80-88).

⁴⁴ İkilemeleri “yineleme öbekleri” başlığı altında inceleyen Karaağaç’a göre “eş görevli iki sözüñ oluşturduğu” bu gruplarda, ögeler arasında biçim ve anlam açısından ilişki bulunur. İkilemelerle anlam kuvvetlendirilir, varlığa ve eyleme “çokluk, süreklilik, birliktelik” anlamları kazandırılır (Karaağaç, 2012, s. 476, 477). Özmen’e göre ikileme, iki sözcüğün “güçlendirme, abartma, çoğaltma, birliktelik, sıralama” gibi işlevlerle art arda gelmesinden oluşan sözcük grubudur. İkilemeyi kuran ögeler; anlam, tür, ses vb. yönlerden birbiriyle ilişkilidir. Her iki sözcüğün de gruba eşit olarak katıldığı ikilemeler, kalıplaşmış ögelerdir ve sözcükler arasında bir “öncelik-sonralık” durumu gözlenir (Özmen, 2013, s. 75).

oàul úiz → “...ol taú muèayyen ermez; iótimÀl bar kim **oàul úiz** bolmasa yÀ taú bolup turmasa, Àòiratúa naúl úilsa.” [NF 427-5, 6 (Eckmann, 2004, s. 297)].

ten cÀn → “...hèç ÙÀyifta neerse úoèmaàalúÆ, anıÆ üçün kim uruşúan kimerseler úaçmaúúa iètiúÀdı bolmasun, **tenleri cÀnları** birle uruşsunlar...” [NF 69-8, 9 (Eckmann, 2004, s. 51)].

uruà úayaş → “Seksen yarmaú borc çúıtı erse, èÖmer aydı *raøhu*: Ey oalum, bu borcnı benim **uruàum úayaşımđın** óÀãil úılal...” [NF 119-5, 6 (Eckmann, 2004, s. 85)].

yaú yawuú “eş dost” (Ata, 1998, s. 466) → “Medine içindeki dervişlerke òabar bÇrgil, cümlesinge yÇdürgil taú kelgen baràanúa, **yaú yawuúúa** cümleke bu aşđın taú ekmekđin hèç taúãir úılmadı bÇrgil! tÇdi.” [NF 29-15, 16 (Eckmann, 2004, s. 22)].

b) İnsan Dışındaki Kavramlarla Biçimlenen İlişkilendirmeler

Ekler

Türkçe Ekler

Ad Durumu Ekleri

• Yönelme Durumu Eki (/+GA/)

“...taú nÇ kim ten birle èibÀdat úılınur, nÀmÀz, rýza ve óec meÆizlig, [anıÆ] taú cümlesi **TaÆriúa turur**; taú nÇ kim èibÀdat u ùÀèat kim mÀl birle úılınur zekÀt ve àadaúa, úurbÀn meÆizlig, anıÆ taú cümlesi **TaÆriúa turur** tÇdim erse, Óaú teèÀlÀđın òiùÀb keldi...” [NF 58-2, 3 (Eckmann, 2004, s. 42)].

“**Mescidke**⁴⁵ yaúın bir NaårÀniniÆ èayÀlı bar erdi, iÆen ãÀóib-cemÀl erdi.” [NF 364-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 253)].

• Çıkma Durumu Eki (/+dIn/)

“Bu kün **dünyÀđın** soÆ künüm turur, **Àòiratđın** avval künüm turur tÇdi erse, cümle òalÀyíular yàlaşu başladılar.” [NF 87-5, 6 (Eckmann, 2004, s. 64)].

“Erte boldı erse, èAbdullÀh ibni èAbbÀs *raøhu* òÀdiminàa aydı: Ey òÀđim, úatıÆda **naúddın** nÇçe bar? tÇdi erse, ol aydı kim...” [NF 254/1-3 (Eckmann, 2004, s. 175)].

“Bu etmekniÆ unı **Muvaãaal Çlidin kelgen undın** úılınmış etmek turur...” [NF 220-7 (Eckmann, 2004, s. 151)].

“Feriştelere **otđın** sındı birle ol óalÀyíularnıÆ tillerini keserler.” [NF 66-13 (Eckmann, 2004, s. 49)].

“Tamuà içinde bir taà bar kim ol taà atı SekrÀn turur taú ol taà içinde bir çeşme bar, **úandın turur**.” [NF 364-2, 3 (Eckmann, 2004, s. 253)].

⁴⁵ Yönelme durumu ekinin iki adı “mesafe ilişkisi” kurarak bağlayabildiği kaydeden Üstünova; eki, bu işleviyle “mesafe bildiren tamlayan ekleri” başlığında değerlendirmiştir. Üstünova’ya göre ek, Türkiye Türkçesindeki kimi örneklerde “iki ad arasında hedeflenen, ait olan yeri ölçü almak üzere mesafe ilişkisi” kurar. Buna göre /+A/, örneğin “Depremi unutunca evimiz denize yakın diye seviniyoruz.” ve “Kasabaya ırak bir yerde oturunca işimiz zor.” cümlelerinde geçen “denize yakın” ve “kasabaya ırak bir yer” sözcük gruplarında, iki adı “mesafe ilişkisiyle” bağlamıştır. Bu cümlelerde yer alan “denize yakın” ve “kasabaya ırak” grupları da kendilerinden sonra gelen adı tamlayarak sıfat tamlaması oluşturmaktadır (Üstünova, 2018, s. 149). Karahan da aktardığı “Bizim köşke yakın bir bakkal dükkânı.” örneğindeki benzer nitelikli “bizim köşke yakın” öbeğini, kısaltma grupları arasında, “birinci unsuru yönelme hâli eki taşıyan kısaltma grupları (yönelme grubu)” başlığı altında göstermiştir (Karahan, 2008, s. 81).

“Bu uçmaó içinde tört arıú bar: biri **suwdın**, taúı biri **sütdın**, taúı biri **òamrdın**, taúı biri **èaseldın**... Bu sarÁy içinde Ówler bar, baèøıı **zeberceddin**, taúı baèøıı **yÁúýtđın**, taúı baèøıı **yınçüğın**.” [NF 64/5-11 (Eckmann, 2004, s. 47)].

“Kün toaııı ùarafında bir úapuàı bar erdi taúı kün batııı ùarafında taúı bir úapuàı bar erdi. Bu Ókki úapuà **yaşıl zümürüđđın erdi**.” [NF 37-15, 16 (Eckmann, 2004, s. 28)].

“Taúı ol Kevâer óavøınıÆ balçıúı **yıpardın turur**, taúı içindeki uşau taşlar cümlesi **úızıl yÁúýtđın turur**, taúı içindeki suw sütdın ak turur...” [NF 62-5, 6 (Eckmann, 2004, s. 46)].

İyelik Ekleri

T. 3. /+I/+U/+sI/

“Taúı bu kitÁbke Nehcü’l-ferÁdis at bÓrdük, **maèni**şı uşmaòlarınıÆ açuú **yolı** tÓmek bolur.” [NF 2-16 (Eckmann, 2004, s. 2)].

“Andın soÆ benim èaãÁm yüksek bolur, ol miúđÁr kim **uçı** kökke yeter taúı butaúlanur; **butaúları** èÀlamúa münteşir bolur.” [NF 352-13, 14 (Eckmann, 2004, s. 245)].

Ç. 3. /+IArI/

“Bu daraòt tüzesinde mēveler bar, hēç dünya mēveleriÆe oòşamaz. **Baèøıları** aú mēveler turur taúı **baèøıları** úızıl mēveler turur taúı **baèøıları** sarià mēveler turur.” [NF 319/9-11 (Eckmann, 2004, s. 221)].

Çoğul Eki (/+IAr/)

“Başı yançıldı taúı vefÁtı boldı erse, èÀlam úaraÆúúı boldı, úatià yÓı úoptı, èÁdam peyàÁmbarnıÆ oàanlarıđın **keèikler** taúı **úuşlar** úaça başladılar.” [NF 338/3-5 (Eckmann, 2004, s. 235)].

“...İblis èal daryÀ úırıànna kelip úatià ÁvÁz birle çakırdı erse, cümle **şeyúÁnlar** taúı **dēvler** taúı **periler** cemè boldılar.” [NF 329-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 228)].

“Taúı her yılda nÓ kim èArab bar, cümlesi kelip ol Ówke ziyÁrat úlurlar, úavÁf úlurlar, taúı **tÓweler**, **úoylar**, **sıarlar** úurbÁn úlurlar, anda turàan derviş miskinlerke bÓrürler.” [NF 41-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 30)].

“Eger muèayyen bilmek tileseÆiz, bu butlarıúa soruÆ, eger sözleseler, tÓdı erse, Nemryđ aydı: YÀ İbrÁhim, sen bilmez-mü-sen **munlar** sözlemegen turur?...” [NF 216-16, 17 (Eckmann, 2004, s. 149)].

Aitlik Eki (/+KI/ ~ /+dA/+KI/)

“KaèbeniÆ binÁsı nedin erdi taúı kim binÁ úıldı taúı Kaèebeke úaãđ úılgannı Óaúı *ıvt* neteg helÁk úıldı cümlesini **avvalúı** bÁbnuÆ altınç faálıda beyÁn úılandı.” [NF 273-12, 13 (Eckmann, 2004, s. 189)].

“...taúı musulmÁnlar arasında úÁøılıúı úılsunlar taúı kÓçe bolsa, **bayaúı**⁴⁶ maúÁmlarına aşır tursunlar, tÓdı erse, bu feriştelere üç ferişteni úēürdiler.” [NF 365/13-15 (Eckmann, 2004, s. 254)].

“Èkinç yıl bayaúı tÓg istièdÁd úıldılar, taúı Kaèebeke úavÁf úıldılar, **bıldurđı**⁴⁷ óecniÆ úaøÁsı tÓp niyyet úıldılar.” [NF 46-17/47-1 (Eckmann, 2004, s. 34)] ~ “Èmdi bu yıl taúı **bıldurúı** teg kúmiş ayaúı birle şerbet bÓrdı erse, emr-i maèrúf taúı nehy-i múnker kıldım...” [NF 309-16, 17 (Eckmann, 2004, s. 214)].

“Ayyýb peyàÁmbar *èas* hēç úÀèatını taúı èibÁdatını taúı tesbíó ve tehlilini úoymadı. **Burunúđın** taúı ziyÁda Óaúı teèÁlÁúa óamd ve àenÁ aytur erdi.” [NF 331/4-6 (Eckmann, 2004, s. 229)].

“**Ozaúı** zamÁnada bir zÁhid bar erdi.” [NF 368-2, 3 (Eckmann, 2004, s. 255)].

⁴⁶ bayaúı “Önceki” (Ata, 1998, s. 51).

⁴⁷ bıldurđı, bıldurúı “Bir önceki yılki, geçen yılki” (Ata, 1998, s. 60).

“Bu Abÿ Yeksÿm aydı: Uşol úuş bu turur tĆdi erdi. Ol **aĕaúndaú** taş birle Abÿ Yeksÿmni urmuş erdi, Abÿ Yeksÿm ol demde helÀk boldı.” [NF 43/6-8 (Eckmann, 2004, s. 31)].

“Óaú *tvt* SüleymÀn peyàÀmbar *ĕas*’úa perilerini taúı şeyvÀnları taúı **yabandaú** keyiklerini taúı **havÀdaú** úuşlarını taúı yelni cümle musaòòar úlup turur erdi...” [NF 209-14, 15 (Eckmann, 2004, s. 144)].

“Ey ĕaziz, cümle mÀlımni saĕEa vaĕda úıldım erdi, uş tonlarımni alàil taúı baràil, Ćwümde cümle mÀlımni alàil, **ĕaórÀdaú** nĆ kim yılıú úara bar, cümlesini saĕEa baàşladım...” [NF 212/10-12 (Eckmann, 2004, s. 146)].

“Taúı úriàalarında ibrúlar bar altundın taúı kúmuşdin **kökdeki** yulduzlar sanınĕa.” [NF 62-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 46)].

Yapım Ekleri

• /+IIk/+IUk/ ~ /+IIg/+IUg/

“Üĕ **künlük** yer barmış erdiler kim baúarlar bir óabeşi úul tĆweke münüp yelip keke turur.” [NF 133-6, 7 (Eckmann, 2004, s. 94)].

“Taúı bu óavönuĕ uluàluúı **bir aylú** yerke tegi turur.” [NF 62-7 (Eckmann, 2004, s. 46)] ~ “YÀ emire’l-muémnin, ócam Muàiraúa sözleseĕiz, bolàay-mu maĕEa **aylıúmdın**⁴⁸ eksütse, men iĕEen emgegür-men, tĆdi erse, ĕÖmer *raöhu* sordı...” [NF 117/12-14 (Eckmann, 2004, s. 84)].

“Taúı tamuànuĕ teriĕeliki ol úadar turur kim yer taúı kök arası kim **bĆş yüz yıllú** yer turur.” [NF 66-5, 6 (Eckmann, 2004, s. 49)] ~ “Eger musulmÀnlúını úabÿl úlmasalar, bizke boy bĆrip **yıllú**⁴⁹ cizye bĆrseler, uruşmaĕ. Ve eger aysalar kim: MusulmÀn taúı bolmaz-miz hem taúı sizle boy bĆrip **yıllú** taúı bĆrmez-miz tĆseler, uruşuĕ, tĆp fermÀnladı.” [NF 335/13-15 (Eckmann, 2004, s. 233, 234)].

“YÀ ĕÀóib-i Resÿlallĕh, ol ayàanıĕiz kişi men turur-men, tĆdi taúı bardı, yükindin **kefenlik**⁵⁰ böz çıúardı taúı keltürdi.” [NF 131-9, 10 (Eckmann, 2004, s. 93)].

“Bir yeĕi **köĕleklik**⁵¹ taúı ol yarmaúđın almadı.” [NF 253-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 175)].

“Bu sözni Yezid eşitti erse, ol taúı yüz miĕ yarmaú bĆrdi taúı yüz **tonluú**⁵² bĆrdi.” [NF 292-6 (Eckmann, 2004, s. 202)].

• /+rAk/

“Tegme úuşnuĕ tumşuúında bir taş bar, taúı Ćkki aĕaúında Ćkki taş bar yasmuúđın **uluàraú** taúı nuòyđtın **kiĕigrek**.” [NF 43-1 (Eckmann, 2004, s. 31)].

“Taúı yılan äÿratı cümle cÀnvarlar äÿratıđın **laúifraú erdi**.” [NF 280-9 (Eckmann, 2004, s. 194)].

“İbrĕhim *ĕas* úavmınàa yaàđın taúı **yumşauàraú erdi**, ĕaseldin taúı **süĕügrek erdi**.” [NF 115-12 (Eckmann, 2004, s. 82)].

“...İblis aydı: Andaĕ erse, òamr içgil, tĆdi erse, BarãiãÀ aydı: Òamr içmek munlardın **ĕsÀnraú turur**.” [NF 370-3, 4 (Eckmann, 2004, s. 257)].

• /+AgU/

⁴⁸ aylú “aylık; aylık ücret” (Ata, 1998, s. 36).

⁴⁹ yıllú “yillik, yıllık vergi” (Ata, 1998, s. 486).

⁵⁰ kefenlik “kefenlik” (Ata, 1998, s. 213).

⁵¹ köĕleklik “elbiselik (kumaş)” (Ata, 1998, s. 259).

⁵² tonluú “elbiselik” (Ata, 1998, s. 430).

“...PeyàAmbar *èas* aydı: Bu **Ćkegü** Óáu teèÀlÀ úatında óurmatlıà ferışteler tururlar tĆdi, velikin atlarını aymadı. Menim köÆlümde andaà keçti kim bu **Ćkegü** Cebreíl taú MikÀéil boláaylar *èahimÀs* tĆp.” [NF 103/4-6 (Eckmann, 2004, s. 74)].

Sözcükler

a) İlgi, sahiplik, aitlik, özgülük, benzerlik vb. kapsamındaki ilişkilendirmeleri işaretleyen sözcükler

• Türkçe Sözcükler

meÆizlig “gibi” (Ata, 1998, s. 288) → “Ol [taşdın] yıldırım **meÆizlig** ot çütü ŞÀm tarafınàa bardı.” [NF 30-5 (Eckmann, 2004, s. 22)].

neteg “nasıl, ne, ne kadar, niçin” (Ata, 1998, s. 314) [kim] → “**Neteg kim** otun sebab turur ot yanmaúúa, bu àammÀzlıú taúı sebab turur Ćkki kimerse arasında duşmanlıú otı yanmaúúa.” [NF 17-16 (Eckmann, 2004, s. 13)].

teg “gibi” (Ata, 1998, s. 416) → “Yana bir úaç eyyÀm keçer bolsa, bu süÆükler taúı kül **teg** boláaylar, tĆdi.” [NF 391-6, 7 (Eckmann, 2004, s. 272)] ~ “Sen musulmÀnlar muéaóóini boláay-sen, munuÆ **teg** fÀóiş işke úaad úlâaysen.” [NF 364-12, 13 (Eckmann, 2004, s. 253)].

meÆeze “benzemek” (Ata, 1998, s. 288) → “Şeyöü’l-óarÀm Abý’l-èAbbÀs MýsÀ *raómhi* aytur: Bu tört imÀm meóhebi KaèbeniÆ tört tamnáa **meÆzeyür**.” [NF 228-15, 16 (Eckmann, 2004, s. 157)].

oóşa “benzemek” (Ata, 1998, s. 320) → “YÀ ResýlallÀh, beyÀn úılıÆ! tĆdiler erse, PeyàAmbar *èas* aydı: Abý BekriÆ meæeli ferıştelerdin MikÀéilâa **oóşayur**.” [NF 115-9, 10 (Eckmann, 2004, s. 82)].

• Arapça Sözcükler

óulle “cennette giyilen elbise” (Ata, 1998, s. 175) → “Uçtmaóđın tÀc keltürüÆ taúı **óulle** keltürüÆ taúı altun kemer keltürüÆ taúı altun taót keltürüÆ, tĆp fermÀnladı erse, cümlesini keltürdiler.” [NF 278-11, 12 (Eckmann, 2004, s. 192)].

meókyr “zikir olunan, sözü edilen” (Ata, 1998, s. 291) → “Taúı öÆin óadiâlar taúı ol **meókyr** kitÀblardın naúl úılmış turur.” [NF 444-3, 4 (Eckmann, 2004, s. 309)].

muéayyen “tayin ve tahsis olunmuş, kararlaştırılmış, kesin, belli, açık seçik” (Ata, 1998, s. 296) → “Müteóayyir boldı taúı aydı: SeniÆ ataÆ èAbdu’l-MuúàalibniÆ yeri bir **muéayyen** yer turur tĆdi erse, Abý Leheb bardı taúı Abý Cehlúa andaà aydı erse, Abý Cehl aydı...” [NF 14/7-9 (Eckmann, 2004, s. 10)].

müteæalliú “ilgili, ilişigi olan” (Ata, 1998, s. 305) → “Kaèb aydı *raómhi*: Bu ölüm bir butaú meÆizlig turur kim tikenleri úküş turur taúı tegme bir tiken bir tamarğa **müteæallik** bolup yapşunmuş turur.” [NF 438-11, 12 (Eckmann, 2004, s. 305)].

dünyÀvi “Dünyevî, dünyaya ait, mal mülk.” (Ata, 1998, s. 112) → “SelmÀn FÀrsi aytur: Menim úatımda **dünyÀvi** neerssem youú erdi.” [NF 163-4 (Eckmann, 2004, s. 113)].

Miãri < **Miãur** “Mısır.” (Ata, 1998, s. 526) → “Baúar-men, tÀzi aúlar baâlià turur taúı **Miãri** derÀzgşşlar baâlià turur.” [NF 208-13, 14 (Eckmann, 2004, s. 143)].

rabbÀni “ilahî” (Ata, 1998, s. 348) → “Ol úuvvat **rabbÀni erdi**, úaèÀm taúı aídÀdın ermez erdi, tĆp vaèò u naâíoatlar úıldı.” [NF 146-14,15 (Eckmann, 2004, s. 102)].

raómÀni “Allah’tan gelen ve hayırlı olan” (Ata, 1998, s. 349) → “Törtinç kün taúı bayaúı tĆg tüş kördi erse, muéayyen bildi kim bu tüşüm **rahmÀni** tüş turur.” [NF 213-4 (Eckmann, 2004, s. 146)].

Rûmî < **Rÿm** “Anadolu.” (Ata, 1998, s. 531) → “ÒÀtam-i Aãam baúar, ol Ów içinde **Rûmî** úalılar töşeglig turur, ağır bahÀlîg töşekler tikilmiş turur, bu úÀøi ol töşekler úze tekýe urmuş taúı başı úatında bir òÀdim...” [NF 235-13, 14 (Eckmann, 2004, s. 162)].

şeyûÀni “şeytanî, kötü, korkunç” (Ata, 1998, s. 389) → “YÀ İbrÀhim, men bilür-men sen oáluÆnı úurbÀn úılmaúa barur-sen taúı ol tüş kim kördüÆ, ol **şeyûÀni** tüş turur, ol tüşke ietimÀd úılmaül...” [NF 213-13, 14 (Eckmann, 2004, s. 147)].

Yemeni [**bürd-i Yemeni** “makbul bir Yemen dokuması” (Ata, 1998, s. 91)] < **Yemen** “Yemen.” (Ata, 1998, s. 537) → “...èÖmer taúı èOãmÀn [taúı èAli] *raøhum.À* kirdi[ler] PeyàÀmbar *èas* úatnàa taúı baúular, PeyàÀmbar *èas* úzesinge bir **bürd-i yemeni** örtüglüg erdi.” [NF 92-10, 11 (Eckmann, 2004, s. 68)].

b) Taşdıkları ortak özellikler dolayısıyla birbirleriyle ilişkilendirilebilecek üyelerden oluşan grup, sınıf, topluluk, takım, tür vb. adları

• Arapça ve Farsça Sözcükler

melekÿt “ruhlar ve melekler” (Ata, 1998, s. 281) → “Taúı kimniÆ úarnı toymış bolsa, **melekÿt** èÀlamıdın aÆar ülüş you taúı **melekÿt** èÀlamınàa kirmes, tÇdi.” [NF 265-16, 17 (Eckmann, 2004, s. 183)].

cÀnvÀr “zararlı, vahşi hayvan; hayvan.” (Ata, 1998, s. 92) → “...PeyàÀmbar *èas* aydı: Ey şÿsmÀr, sen, kimke úulluú úılır-sen? tÇdi. Ol **cÀnvar** aydı: Men ol TaÆriúa úulluú úılır-men...” [NF 161-15, 16 (Eckmann, 2004, s. 112)].

Sözcük Grupları

Ad Tamlamaları

• Türkçe Ad Tamlaması

“èArab tilinçe yavmu èarifa **bilmek küni**⁵³ tÇmek bolur.” [NF 213-5 (Eckmann, 2004, s. 146)].

“Yana PeyàÀmbar *èas* bir kün úaylýla úılır erdi [yaèni **tüş vaúıtın**⁵⁴ uyur erdi].” [NF 120-11, 2 (Eckmann, 2004, s. 86)].

“Úaçan kim melekü’l-mevt ol kimerseke **ölüm úaèausını** kemişür bolsa, ol kimerse úze **ölümnüÆ eàerleri** òÀhir bolur taúı **ölümnüÆ sekerÀtı** ol kimerse úze àÀlib bolur.” [NF 442/10-12 (Eckmann, 2004, s. 308)].

“Men bukündin soÆ **MekkeniÆ etmekini** yÇmegeymen, meger muèayyen bilsem óalÀllıúını, andın soÆ yÇgeymen inşaéállÀh, tÇdi.” [NF 298-6, 7 (Eckmann, 2004, s. 206)].

“...yaúımdın bir kemi óÀãil úılül taúı **ol kemi içinge** imÀnnı tolduràil taúı **ol keminiÆ yelkenini** tevekküldin úılàil, andın soÆ **bu dünyÀniÆ deryÀsıdın** salÀmat úurtulàay-sen, tÇp aydı...” [NF 396-2, 3 (Eckmann, 2004, s. 275)].

“Çmdi andaà sÇzer-men kim bu sökellikimde **ol aàunuÆ zehri** tamarlarımını kesgey tÇp, velikin àabur úılmaú gerek.” [NF 34-12, 13 (Eckmann, 2004, s. 25)].

“Taúı **bu óavonuÆ uluàluúı** bir aylı yerke tegi turur.” [NF 62-7 (Eckmann, 2004, s. 46)].

“Andın soÆ **bu çıpçuúlarınıÆ zaómatıdın** óalÀã bolàaysen, tÇdi erse, ol èÀlim taúı andaà úıldı erse, ol zaómatdın óalÀã boldı.” [NF 245-4, 5 (Eckmann, 2004, s. 169)].

⁵³ *bilmek küni* “*yevm-i èarefe*. Zu’l-hicce ayının dokuzuncu gün[ü]” (Ata, 1998, s. 64).

⁵⁴ *tüş vaúıtı* “öğle vakti” (Ata, 1998, s. 442).

“Cümle úuşlarınıÆ tilini Óaú teèÀlÀ Süleymán peyàÀmbarúa bildürüp turur erdi.” [NF 210-11, 12 (Eckmann, 2004, s. 145)].

“Maèlisi ol bolur kim: Maşriú taú **TaÆri teèÀlÀ mülki turur**, maàrib taú **TaÆri teèÀlÀnıÆ mülki turur.**” [NF 345-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 240)].

“**DünyAnıÆ tükel mAlını** bÇrseÆ **ol köşknüÆ bir arşun yerini** bÇrmegey-men, tÇdi erse, úÀøi maórým boldı baòillıúı sebebidin...” [NF 253/3-5 (Eckmann, 2004, s. 174)].

“TaÆri teèÀlÀ ol kÀfırları **urulmuş ÇkinniÆ uşau yapraúı** tÇg helÀk úıldı.” [NF 43-13, 14 (Eckmann, 2004, s. 32)].

“**Ol daraòtnıÆ uluàluúını taú körkini taú yaşıllúını** hêç kimerse áifat úlu bilmegey.” [NF 319-8, 9 (Eckmann, 2004, s. 221)].

“...İblis aydı: TedÀruk ol turur kim **buàday yiaaçınıÆ mēvesidin** tenÀvul úılsaÆız, Çkegü taú bu uçtmaó içinde meÆgü bolup úalgaysız...” [NF 281-2, 3 (Eckmann, 2004, s. 194)].

“Men anıÆ yüzinde **ŞeyüAn vesvesesiniÆ eàerini** körer-men, tÇp aydı. [NF 374-16, 17 (Eckmann, 2004, s. 260)].

“**Yemen şehriniÆ köşkləri, sarÀyları** maÆa köründi... Men ol nÿrua naðar úldım erse, **èIrÀú ÇliniÆ taú FÀrs ÇliniÆ sarÀyları** köründi.” [NF 30/7-10 (Eckmann, 2004, s. 22)].

“**RiyÀ ve semèa ÁfatınıÆ beyÀnı** içinde turur.” [NF 400-15, 16 (Eckmann, 2004, s. 279)].

“Yana aydı: YÀ AbÀ Hureyre, bu nacÀsatlar kim körer-sen, **muÆelarnıÆ cümlesi** uacèÀmlar erdi kim özleri birle köterür erdiler.” [NF 391-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 272)].

“YÀ Rebbi, eger benim óeccimni úabül úıldıÆ erse, **anıÆ áavÀbını** men ol óecci maúbül bolmağanlarğa bağışladım.” [NF 272-1, 2 (Eckmann, 2004, s. 188)] ~ “...taú Kaèbe benim mülkim ermez. **AnıÆ mÀliki, erkliği** bar, ol bilir.” [NF 42-10, 11 (Eckmann, 2004, s. 31)].

• Arapça Ad Tamlaması

“Bir kün Abÿ Óanifeke aytur: Menim óÀurımúa andaà tüşti kim **beytü’l-mÀlnı**⁵⁵ sizke bildürsem, daòl ve óarc siziÆ èameliÆız birle bolsa...” [NF 186-9, 10 (Eckmann, 2004, s. 128)].

“Bir Çw bar erdi. Ol Çwke **dÀru’n-nadva**⁵⁶ tÇrlar erdi.” [NF 18-17 (Eckmann, 2004, s. 14)].

“Taú bu kitÀbnıÆ muàannifi meòkür yekşenbe kün **dÀru’l-fenÀdnı**⁵⁷ **dÀru’l-beúÀğa**⁵⁸ riólat úıldı.” [NF 443-16, 17 (Eckmann, 2004, s. 309)].

“Bu óecke **óeccetü’l-vidÀè**⁵⁹ tÇnür, anıÆ üçün kim PeyğÀmbar *èas’nuÆ* soÆ óec úılğanı bu erdi.” [NF 83-2 (Eckmann, 2004, s. 61)].

“Yıldı Çkki úata yeyür-men, bir úata **èidü’l-fiürde**⁶⁰ taú bir úata **èidü’l-aóóÀda**⁶¹.” [NF 146-13 (Eckmann, 2004, s. 102)].

⁵⁵ beytü’l-mÀl “Maliye hazinesi” (Ata, 1998, s. 60).

⁵⁶ dÀru’n-nadva “toplantı evi. Ebu Cehl ile Mekkelilerin toplandıkları eve verilen ad.” (Ata, 1998, s. 106).

⁵⁷ dÀru’l-fenÀ “bu dünya” (Ata, 1998, s. 106).

⁵⁸ dÀru’l-beúÀ “ahiret” (Ata, 1998, s. 106).

⁵⁹ óaccatu’l-vidÀè “veda hacı” (Ata, 1998, s. 153).

⁶⁰ èidü’l-fiür “ramazan bayramı” (Ata, 1998, s. 182).

⁶¹ èidü’l-aóóÀ “kurban bayramı” (Ata, 1998, s. 182).

“Úaçan kim PeyğÀambar *èas* öz óÀlınğa kelse erdi, andın soÆ **KelÀmu’IlÀhmi**⁶² oúıyur erdi.” [NF 417-17/418-1 (Eckmann, 2004, s. 290)].

“Bir kün İbrÀhım peyàÀambar *èas*’úa **melekü’l-mevt**⁶³ keldi ziyÀrat úlâalı.” [NF 438-15, 16 (Eckmann, 2004, s. 305)].

“YÀ Rebbi, cümle Muóammed ummatını bu óÀldın sen saúlağıl. Ámin. **Rabbu’l-èÀlemìn**⁶⁴.” [NF 346-3, 4 (Eckmann, 2004, s. 240)].

“Yana ertesi oàlını úurbÀn úlmaúa úaãd úıldı erse, ol künge **yavmu’n-naór**⁶⁵ tÇdiler.” [NF 213-5, 6 (Eckmann, 2004, s. 146)] ~ “Çkinç tün hemÀn tüş kördi. Ertesi üküş endiše úıldı erse, ol künge **yavmu’t-tavba**⁶⁶ tÇdiler.” [NF 213-2, 3 (Eckmann, 2004, s. 146)].

“...meger ol miúdÀr bildiler kim PeyàÀambarımız *èas* **maôhar-i envÀr-ı ilÀhî turur** taúı **menbaè-i esrÀr-i rebbÀnî turur.**” [NF 3-12, 13 (Eckmann, 2004, s. 1)].

• Farsça Ad Tamlaması

“Úaçan kim Abū Bekr *raøhu* **dar-i fenÀdın**⁶⁷ **dÀr-i beúÀğa**⁶⁸ riólat úıldı erse, erte namÀzinga cümle [ãáoÀbalar] yıgıldılar taúı cümlesi ittifÀú úılıp èÖmer *raøhu*’nı imÀmatlıúúa keçürdiler.” [NF 105-1, 2 (Eckmann, 2004, s. 76)].

“Andın soÆ aydı: YÀ Rebbi, benim umınçım taúı tilekim seniÆ raómatıÆdın maórüm úлмаğı! tÇdi taúı **kelime-i şehÀdat**⁶⁹ aydı taúı cÀnnı Óaúúa teslim úıldı...” [NF 177-12, 13 (Eckmann, 2004, s. 122)].

“Ol yandın èOãmÀnúa *raøhu* saóÀba Öü’n-Nürreyn tÇr erdiler, yaèni PeyğÀambar *èas*’nuÆ Çkki **nür-i didesinge**⁷⁰ cüft boldı tÇp.” [NF 5-5, 6 (Eckmann, 2004, s. 3)].

“...taúı cümle aúribÀ ve èaşÀyırılarımızı sen yarlıúağıl taúı kerem-i bēğÀyatıÆ birle cümle ümmet-i Muóammedni **ãadr-i cinÀnda**⁷¹ sen orun bÇrgil...” [NF 443-12, 13 (Eckmann, 2004, s. 308)].

“Bu ÀyÀtnıÆ **sebeb-i nüzyılı** ol erdi kim İbni èAbbÀs *raøhu* aydı: äáoÀbalarda Çkki kimerse bar erdi.” [NF 384-12, 13 (Eckmann, 2004, s. 267)].

Aitlik Grubu

“Erte çümüş zavÀl vaútında tamýz isiğinde **MekkeniÆ ãaórÀsındaúı** úızmış taşlar úze yalıÆ aànar taúı ol tenlerini ol úızmış taşlar köydürür taúı aydur...” [NF 315-16, 17 (Eckmann, 2004, s. 219)].

“...taúı NaórÀn ehlinge ot ièaay erdi, cümle tersÀlarını helÀk úlâay erdi ançaúa tegi kim **daraòtlar başındaúı** úonàan úuşları taúı ol otta köygey helÀk bolâay erdiler...” [NF 144-17/145-2 (Eckmann, 2004, s. 101)].

“Ol unnuÆ óamiri keldi-mü erki? tÇp endiše úıldıÆ erse, ol tesbih dünyÀ endişesi birle muòeteliú boldı erse, **anıÆ tuşındaúı** mēve taúı yÇrke tüşti, tÇp aydı, oyàandım.” [NF 320/6-8 (Eckmann, 2004, s. 222)].

⁶² kelÀmu’IlÀh “Kuran-ı kerim” (Ata, 1998, s. 217).

⁶³ melekü’l-mevt “Azrail” (Ata, 1998, s. 281).

⁶⁴ Rabbe’l-èÀlemìn “âlemlerin Rabbi” (Ata, 1998, s. 348).

⁶⁵ yevmü’n-naór “*kurban küni*. İbrahim Peygamber’in oğlunu kurban etmeye karar verdiği gün.” (Ata, 1998, s. 481, 482).

⁶⁶ Dizinde *yevmü’t-terviye* olarak yer alan tamlama, “*endiše küni*. Zü’l-hicce ayının sekizinci günü.” (Ata, 1998, s. 482) biçiminde tanımlanmıştır.

⁶⁷ dÀr-ı fenÀ “bu dünya” (Ata, 1998, s. 106).

⁶⁸ dÀr-ı beúÀ “öteki dünya, ahiret” (Ata, 1998, s. 106).

⁶⁹ kelime-i şehÀdet “kelime-i şehadet” (Ata, 1998, s. 218).

⁷⁰ nür-ı dide “göz nuru” (Ata, 1998, s. 316).

⁷¹ ãadr-i cinÀn “cennetlerin baş köşesi” (Ata, 1998, s. 356).

“Taúı Mescidü’l-óarÀmdaúı bir namÀz öÆin yerlerdeki yüz miÆ namÀz birle berÀber turur, tÇp aydı.” [NF 274-11 (Eckmann, 2004, s. 189)].

“Bu Çwdeki úoyını boàuzlasaú taúı bu èaziz úonuúını aàırlasaú bolàay-mu? tÇdi erse, òatunı aydı...” [NF 253-14, 15 (Eckmann, 2004, s. 175)].

Kısaltma Grupları

• Bulunma Grubu⁷²

“Taúı ÚurèÀn óusaÆ, ayda birer òatm úılgıl, tÇdi.” [NF 260-17/261-1 (Eckmann, 2004, s. 180)].

“Yılđa Çkki úata yeyür-men, bir úata èidü’l-fiürde taúı bir úata èidü’l-aóóÀda.” [NF 146-13 (Eckmann, 2004, s. 102)].

“Ol úadar àıdanı az úıldım kim Çkki heftede bir ãaórÀúa çıúmaúaa íótiyÀcım bolur erdi.” [NF 266-9, 10 (Eckmann, 2004, s. 184)].

“TünnüÆ üçte biringe tegi namÀz úıldı, tegme bir rekèatda ellig Àyat óuyur erdi hem taúı ziyÀda óuyur erdi...” [NF 198-14, 15 (Eckmann, 2004, s. 136, 137)] ~ “Bilgil, ÀgÀh bolàıl kim gÿr èaóÀbınıÆ üç ülüşde biri àıybatdın bolàay taúı bir ülüşi àammÀzlıúıdın bolàay taúı bir ülüşi yoldın azıtmaúıdın bolàay, tÇdi.” [NF 387/1-3 (Eckmann, 2004, s. 269)].

• Çıkma Grubu

“Óaú tvı maÆa raómat úıldı taúı buyurđı ferıştelerke kim başınaa uçtmaó tÀclarıdın bir tÀc keydürgil taúı aèaúınaa uçtmaó naèınlarıdın bir naèın keydüüÆ, tÇp buyurđı erse, andaà úıldılar.” [NF 228/2-4 (Eckmann, 2004, s. 157)].

“Tüşüimde körer-men: Uçtmaó óurıların bir óura maÆa kelür, Çlginde bir ruúea bar.” [NF 322-16, 17 (Eckmann, 2004, s. 224)].

“Taúı bu èÖmerniÆ meæeli ferıştelerdin Cebreèilúa oóşayur.” [NF 116-2 (Eckmann, 2004, s. 83)].

“YÀ FÀúıma, bu etmeklerdin Çkki etmek Óasan Óüseyin üçün alàıl! tÇdi erse, FÀúıma almadı, aydı kim: Biz munı Óaú teèÀlÀ riòÀsı üçün úıldıú.” [NF 163-14, 15 (Eckmann, 2004, s. 113)].

“Bu èaóÀb ve èuúybat ol úuyÀmat küni içinde bolàay kim anıÆ bir küniÆ miúðArı dünyÀ küneridın elli miÆ yıl miúðArınça bolàay.” [NF 250-11, 12 (Eckmann, 2004, s. 173)].

“...PeyàÀmbar èas aydı yÀrÀnlarınaa: Ey yÀrÀnlarım, kim kim bu èArÀbíúa bir tÇwe bÇrse, men oà bolayın ol kimerseke uçtmaó tÇweleridın bir tÇweke, tÇdi.” [NF 162-5, 6 (Eckmann, 2004, s. 112)].

“PeyàÀmbar èas aydı: Ümmetim úze úatà úorú[ú]anımız işlerdin biri bu turur kim Óaú tvı ummatımaa mÀl ve nièmet bÇrgey taúı biri biringe óased úılàaylar...” [NF 414-1, 2 (Eckmann, 2004, s. 288)].

“Óaú teèÀlÀ úudratı birle Çkindügdin aóşamúa tegi altundın çekürge yaàdurđı, cümlesini yıadılar.” [NF 334-9, 10 (Eckmann, 2004, s. 232)].

“Bir kün YaóyÀ peyàÀmbar èas İblis-i laèinni kördi Çlginde tÇmürdin iràaúlar tutar.” [NF 267-15, 16 (Eckmann, 2004, s. 185)].

⁷² Üstünova’ya göre bulunma durumu eki, “bütün-parça ilişkisi”nde bütünü göstermek amacıyla genellikle sayı adlarını birbirine bağlar. Bu ilişkide, /+DA/ ekli ad, bütünü; bağlandığı ad ise parçayı temsil eder. Örneğin “beşte üç hisse”, “beş hissenin içindeki üç hisse” demektir. Buradaki “beş hisse”, bütünü; “üç hisse” ise parçayı karşılar; “üç hisse”, “beş hisse”ye aittir ve onun parçasıdır. Üstünova, bulunma durumu ekinin sahiplik-aitlik ilişkisi görünümündeki bu işlevini “bütün-parça ilişkisi bildiren tamlayan ekleri” arasında işlemiştir (Üstünova, 2018, s. 118, 119).

“...tauí bir meşk aldılar tauí bir yíaaç çanaú aldılar tauí bir sĆÆek aldılar tauíú Ćkki kýze aldılar tauí bir **maùhara edimdin** aldılar.” [NF 159-14, 15 (Eckmann, 2004, s. 110)].

“Körer-men, Ćkki úraÆinda **yinçüdin úubbalar** bar, tauí **yÀúýtđın úubbalar** bar, tauí **zeberceddin úubbalar** bar.” [NF 62-5 (Eckmann, 2004, s. 46)].

• Eşitlik Grubu

“...tauí ol secde içinde ne miúdÀr tesbió úıldıÆ erse, **ol tesbióniÆ sanınça mēveler** yarattı nýrdın tauí daraòt içinde ornattı, tĆdi.” [NF 319-17-320-1 (Eckmann, 2004, s. 222)].

“Uçtmaóúa kirmes ol kimerse kim köÆinde **öerre endÀzasınça kibr** bolsa, tĆdi erse, äaóÀbalarda biri aydı...” [NF 371-5, 6 (Eckmann, 2004, s. 257)].

“Óaú teèÀlÀ manàa yeti yüz miÆ úata **dünyÀ miúdÀrınça uçtmaóda orun** bĆrdi, tĆdi.” [NF 206-11, 12 (Eckmann, 2004, s. 142)].

“...anıÆ için kim dünyÀnıÆ Óaú teèÀlÀ óaeratında **siÆek úanatınça óurmeti** bolsa erdi, kÀfırlaraa bir içim suw bĆrmegey erdi, tĆp aydı.” [NF 390-15, 16 (Eckmann, 2004, s. 272)].

“**Mekke Medine arasinça yerni** bir kÀfir tuúaay.” [NF 66-10 (Eckmann, 2004, s. 49)].

• Diğer Kısaltma Grupları⁷³

“Tauí **Ćldin Ćlke** nidÀ úıldurđı kim: Bu Ćwke yılda bir úata ziyÀrat úılıÆelar! tĆp.” [NF 41-11, 12 (Eckmann, 2004, s. 30)].

“YÀ Rebbi, maÆEa destür bĆrgil, **kök èalemidin yer èÀlemike** nÀzil bolayın tauí MuóammedniÆ mübÀrek cemÀli birle müşerref bolayın...” [NF 170-11, 12 (Eckmann, 2004, s. 118)].

Bağlama Grubu

“Tauí kim kim èAbdu’l-Muúualib meÆizlig kÀfırlıú birle bolsa, anıÆ yeri tauí tamuà otı turur, **èaóÀb ve èuúybat turur** tĆp aydı erse, Abý Leheb äaablandı tauí aydı...” [NF 14-10, 11 (Eckmann, 2004, s. 11)].

“PeyàÀmbar *èas*’nuÆ úaràamaúı tauí **din ve İslÀm** için erdi.” [NF 15-1 (Eckmann, 2004, s. 11)].

“...ĆlgiÆeni tutaa-y-men tauí cümle óalÀyıú **óisÀb ve suéÀl** içinde erken men sĆni uçtmaóúa Ćletgeymen, tĆp aydı.” [NF 276-9, 10 (Eckmann, 2004, s. 191)] ~ “...tauí zekÀtnı óilesiz edÀ úılsa, aÆear cemè úılmaú ziyÀn úılmaàay, meger Àoiratta **suéÀl ve óisÀbları** bolaa; anıÆ için kim PeyàÀmbar *èas* aydı kim...” [NF 396-12, 13 (Eckmann, 2004, s. 276)].

“Cümle aèòÀlarındın **tÀeat ve èibÀdÀt** mevcýd bolur tauí úılmış yazuúları ol müémindin töklür neteg kim daraòtdın yapuràaúlar tökülmiş meÆizlig, tĆdi.” [NF 299/4-6 (Eckmann, 2004, s. 207)].

“Tauí PeyàÀmbar *èas* úatında **úyÀmatnı yÀ tauí ölümni** yÀè úılsalar, ança yíalayur erdi kim boauşları sust bolup bēhýş bolup yíulur erdi.” [NF 437-13, 14 (Eckmann, 2004, s. 304)].

“...FÀúma raøÀ’nıÆ emgeki hēç øÀyiè úalmadı **hem dünyÀ tauí hem Àoiratta**.” [NF 164-12, 13 (Eckmann, 2004, s. 114)]; “Úayu muémın ve muvaóóid óaúúnna Óaú teèÀlÀ eēgülık úılmaú tilese **hem dünyÀda ve hem Àoiratta**, ol úulàa şerièat aókÀmını bildürür...” [NF 184-14, 15 (Eckmann, 2004, s. 127, 128)].

⁷³ Karahan, çıkma durumu ekli bir adın yönelme durumu ekli başka bir adla oluşturduğu bu tür grupları “birinci unsuru uzaklaşma hâli, ikinci unsuru yönelme hâli eki taşıyan kısaltma grupları” açıklamasıyla vermiş ve örneklendirmiştir (Karahan, 2008, s. 83). Özmen de kısaltma grupları arasında değerlendirdiği benzer örneklerin kuruluşunu, “isim unsuru+DAn + isim unsuru+A” biçiminde gösterir (Özmen, 2013, s. 141).

“Ey muéminler, sizler PeyàÀambar *èas*’úa **durÿö ve āalÀvat ve selÀm** ayta bĆriÆ tĆp emir keldi erse āaóÀbalar aydı...” [NF 3-4, 5 (Eckmann, 2004, s. 3)].

“**Tevrît, taú İncil, taú Zebÿr taú FurúÀn** içinde Óaú teèÀlÀ ol kimerseke òir úlāan èaòÀbını ÀmÀda úlup turur tĆdi.” [NF 11-2 (Eckmann, 2004, s. 8)].

“Üstün baútım erse, körer-men bir **yerli kökli**⁷⁴ arasında bir uluà taòt urulmuş, ol taòt úze CebrÀéil olturmuş, yüzi kün tĆg úumıyur.” [NF 9-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 7)].

“Maèlisi ol bolur kim: NĆ kim til birle èibÀdat úlnur **óamd u àenÀ** meÆizlig, **tesbió u tehliil** meÆizlig, cümlesi TaÆriúa turur...” [NF 58-1 (Eckmann, 2004, s. 42)]; “TĆgme bir úabiladın PeyàÀambar *èas* keçer bolsa, ol úabilanıÆ uluà çúp PeyàÀambar *èas*’dın deròist úılsa, PeyàÀambar *èas* anlarāa **òayr u berekÀt** birle duèÀ úlur erdi taú aytur erdi...” [NF 24-9, 10 (Eckmann, 2004, s. 18)]; “Taú ummatlarınāa buyurdi kim úyÀamatúa tegrú saÆa **durÿö u àenÀ** ayāaylar.” [NF 10-8, 9 (Eckmann, 2004, s. 7)]; “Kerek kim munlarāa **luúf u kerem** birle úarşu alsaÆız tĆdi taú Medinede turāanların Mekkedin kelgenler birle úarındaş úıldı.” [NF 27-3, 4 (Eckmann, 2004, s. 20)]; “Çmdi, dünyÀda maÆa **àenÀ vü duèÀ** aytur erdiÆ ol àenÀlarıÆni taú ol duèÀlarıÆni maÆa ayāıl, tĆdi.” [NF 228-5, 6 (Eckmann, 2004, s. 157)]; “KeliÆ, muÆa muùè bolalıÆ taú munuÆ dinginge kireliÆ! tĆdi erse, cümlesi Mekke uluàları çòaladılar, **tehdid u tefziè** úıldılar erse, ol taú tek úıldı.” [NF 45-5, 6 (Eckmann, 2004, s. 33)]⁷⁵...

İkileme

ay kün → “Taú aydı: Ey ŞeddÀd ibnü Avs, ümmetlerim butúa tapunmaāaylar taú **ayāa künge** tapunmaāaylar yÀ taú taşúa tapunmaāaylar.” [NF 403-10, 11 (Eckmann, 2004, s. 281)].

durÿö àenÀ → “Taú Óaú teèÀlÀ saÆa öz òÀtı birle **durÿö àenÀ** aydı taú ferişteleringe buyurdi kim: Menim resÿlumāa **durÿö àenÀ** aytıÆlar!” [NF 10-7, 8 (Eckmann, 2004, s. 7)].

keyik cÀnvar → “...taú yigirmi bĆş yiaaç yerde periler olturur erdi taú yigirmi bĆş yiaaçda **keyik cÀnvarlar** olturur erdi taú yigirmi bĆş yiaaçda úuşlar olturur erdi.” [NF 209-13, 14 (Eckmann, 2004, s. 144)].

mÀl tawar → “Bu **mÀl tawarlarını** aù aèaúnāa taú köksinge eletür-sen.” [NF 70-4, 5 (Eckmann, 2004, s. 52)].

tün kün → “**Tün kün** tĆrmek faòÀyiliniÆ beyÀnı içinde turur.” [NF 312-13 (Eckmann, 2004, s. 216)].

yarıú yaşú → “Baúar, Cebreéil *èas* úaúr münüp, úalıÆ barçın keèip keldi taú aydı: YÀ Muóammed, feriştelere **yarıú yaşúlarını** kĆtermedin tururlar.” [NF 33-1, 2 (Eckmann, 2004, s. 24)].

yer kök → “SiziÆ taú anıÆ ara **yer kök** arasındaú tĆg tefÀvut bar, tĆdi erse, bu söz aÆa iÆen eàer úıldı taú úaèaúrdı taú aydı kim...” [NF 191-1, 2 (Eckmann, 2004, s. 131)].

yer yurt → “...kÀfırlar seni Mekkedin çúarıp Medineke kelmişide āaburları kalmadın seniÆ maóabbatında òatunlarını, oàul úızlarını, **yer yurtlarını** salıp Mekkedin Medineke hicret úlāan muhÀcirlar içgeyler...” [NF 63/7-9 (Eckmann, 2004, s. 46, 47)].

yılıú úara “dört ayaklı hayvanlara verilen isim” (Ata, 1998, s. 485) / **úoy úuzı** → “Bizler **úoy úuzı yılıú kara** úatınāa çıkar-miz.” [NF 353-17 (Eckmann, 2004, s. 246)].

Sonuç

⁷⁴ Ata, eki “+I ... +II” biçimiyle göstermiş ve “birliktelik eki” olarak adlandırmıştır (Ata, 2016, s. 83).

⁷⁵ Aynı ya da yakın anlamlı kimi sözcüklerin “atf edati” ile bağlanmasından oluşan ve kaynaklarda “terkib-i tenāsübi” başlığıyla verilen bu tür örnekler, Farsça birleşik adların bir bölümünü oluşturmaktadır (Timurtaş, 1995, s. 300; Özkan ve Tören, 2012, s. 200). Özmen, bu yapıdaki dil birimlerini, bağlama grupları arasında göstermiş; “ve, u/ü, vu/vü bağlaçlarıyla bağlanan bağlama grubu” alt başlığında kaydetmiştir (Özmen, 2013, s. 86).

Tarihî Türk yazı dillerinden Harezmi Türkçesi döneminde yazılmış mensur bir metin olan Nehcü'l-Ferâdîs'te, kavramları ilişkilendirmek amacıyla türlü işlevlerdeki ekler, sözcükler ve sözcük grupları kullanılmıştır. İnsan kavramıyla ve insan dışındaki kavramlarla biçimlenen ilişkilendirmeler olmak üzere iki gruba ayrılan örneklerden hareketle söz konusu sınıflandırma kapsamındaki ilişkilendirmeleri sağlayan dil birimlerinin kullanımına yönelik aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

a) Nehcü'l-Ferâdîs'in taranmasıyla elde edilen örnekler çerçevesinde, kavramlar arası ilişkilendirmelerin daha çok insan çevresinde geliştiği ve gerçekleştirildiği, insan ögesi içerdiği; örnek sıklığı, kullanılan dil birimlerinin çeşitliliği vb. açısından insanın öncelendiği ve başat bir kavram olarak işlendiği görülmektedir. Eserin türü, konusu ve içeriği bu durum için bir belirleyici sayılabilir. Nitekim Nehcü'l-Ferâdîs'te açıklanan hadisler için başta İslam peygamberi olmak üzere dinî karakterlerin başından geçen, çevresinde ya da tanıklığında gelişen olaylar aktarılmış; diyaloglar yoğun biçimde kullanılmıştır.

b) Eserde, insan kavramıyla ve insan dışındaki kavramlarla biçimlenen ilişkilendirmeler; Türkçe, Arapça, Farsça dil birimleriyle sağlanmıştır. Söz konusu ilişkilendirmeleri gerçekleştiren ya da içeren Türkçe ögeler arasında, ekler [ad durumu ekleri (ilgi durumu eki, yönelme durumu eki, çıkma durumu eki, eşitlik durumu eki), iyelik ekleri, çoğul eki, aitlik eki; addan ad yapma ekleri (/+IIg/+IUg/, /+IIk/+IUk/ ~ /+IIg/+IUg/, /+rAk/, /+AgU/)]; ad soylu sözcükler ve eylemler; sözcük grupları [ad tamlaması, iyelik grubu, tamlayan grubu, aitlik grubu, kısaltma grupları (bulunma grubu, çıkma grubu, eşitlik grubu, diğer kısaltma grupları), bağlama grubu, ikileme] yer almaktadır. Benzer işlevlerdeki Arapça ve Farsça ögeler ise türlü eklerin de kullanılabilirdiği farklı sınıf ve kuruluşlardaki kimi sözcüklerden ve ad tamlamalarından oluşmaktadır.

c) Türkçe ögeler arasında yer alan ilgi durumu ekinin Nehcü'l-Ferâdîs'te özel adlara, kişi ya da soru zamirlerine gelen örnekleri, insana yönelik ilişkilendirmeler yapmıştır. Bu örneklerde, bir kavramın bir özel ada ya da zamirle temsil edilen bir kişiye aitliği ya da bu kişinin mülkiyetinde oluşu ifade edilmiştir.

ç) Yönelme durumu ekinin metinde belirlediğimiz kimi örnekleri, insan ve insan dışındaki kavramlarla ilgili olarak tahsis etme, ayırma, verme, özgü kılma aracılığıyla gerçekleşen ilişkilendirmeleri tanımlamıştır. Ekin bir kullanımında ise iki ad arasındaki bağ, uzaklık ilişkisiyle kurulmuştur.

d) Çıkma durumu eki, insan ya da insan dışındaki kavramlar için ortak özellikler taşıyan bir topluluğa aitlik; bir sınıfın, zümrenin, bütünü bir üyesi, bölümü, parçası olma çevresindeki ilişkilendirmeleri gerçekleştirmiştir. Bu ekle iki ya da daha çok kavram arasında öze, kaynağa, çıkış noktasına işaret etme; yapıldığı, oluştuğu maddeyi bildirme vb. yollarıyla sağlanan bir ilişkilendirme de söz konusudur. Eki alan sözcükler ve sözcük grupları, yardımcı eylemlerle birlikte kullanılabilmiştir.

e) Eşitlik durumu ekinin metinde belirlenen az sayıdaki örneği, iki kavramı ölçü, miktar, sayı vb. bağlamında ilişkilendirmiştir. Bu örneklerde -ekin işlevine koşut olarak- kavramların taşıdığı özdeşlik, denklik, yaklaşıklık gibi anlamsal bağlar da ifade edilmektedir.

f) Kalıplaşmalar doğrultusunda türlü işlevlerde de kullanılabilen iyelik ekleri, sözcük ya da sözcük grubu yapısındaki kimi ögeleri sahiplik, aitlik, bağlılık, belirtme gibi yönlerden ilişkilendiren, adların karşıladığı kavramları bu açıardan birbirine ya da tekil ve çoğul olmak üzere toplam altı kişi zamirinden birine bağlayan dil birimleridir. İyelik ekleri, Nehcü'l-Ferâdîs'te söz konusu altı kişiyle de temsil edilmiştir. Bu eklerin -ulanan ad ve kurulan ilgi dikkate alındığında- insana özgü

ilişkilendirmeler için tüm kişileri; insan dışındaki kavramlara yönelik ilişkilendirmelerde ise üçüncü kişileri belirlenmiştir.

g) Türkçe çoğul eki /+lAr/; belli yönlerden benzerlik, özdeşlik ya da ortaklık gösteren insanları, insan dışındaki kavramları karşılayan adlara getirilmiştir. Bu kullanımlarda, söz konusu kavramlar topluluk, grup, aile, tür vb. ekseninde ilişkilendirilmiştir.

h) Aitlik eki /+KI/ ve bu ekin bulunma durumu eki üzerine gelen biçimi, hem insan hem de insan dışındaki kavramlarla biçimlenen ilişkilendirmelerde kullanılmıştır. Aitlik eki, zaman bildiren sözcüklere, bulunma durumu eki almış yalın ya da iyelik ekli adlara gelerek kavramlar arasında zaman ve yer bağlamında bir işaretleme yapmıştır. Bu doğrultuda, ekin herhangi bir kavramın hangi zamana ait olduğuna, zamansal olarak hangi sırada yer aldığına, nerede bulunduğuna ya da var olduğuna yönelik ilişkilendirmeler yaptığı söylenebilir.

ı) Nehcü'l-Ferâdîs'te belirlenen Türkçe addan ad yapma eklerinden /+IIg/+IUg/, farklı işlevleri yanında insana özgü ilişkilendirmelerde de kullanılmıştır. Bu ek, genellikle özel ad niteliğindeki kimi yer ya da topluluk adlarına gelerek aitlik, bağlılık, ilgili olma vb. anlam ilgileriyle gerçekleşen ilişkileri vurgulamıştır. Örneklerde, bir insanın herhangi bir yerle ya da insan topluluğuyla bu bağlamdaki ilişkisi tanıklanmaktadır. Bu işlevdeki bir diğer yapım eki olan ve hem insan hem de insan dışındaki kavramlar için geçerli örnekler veren /+IIk/+IUk/ ~ /+IIg/+IUg/; kimi durumlarda özgülük, aitlik, tahsis edilme, bir şey için ayrılma gibi anlamlarla biçimlenen ya da bir zaman dilimine bağlı olarak gerçekleşen ilişkilendirmeler yapmıştır. Addan ad yapma eklerinden /+rAk/; kavramları, karşılaştırma ve dereceleme yoluyla ilişkilendirmiştir. Sayı adlarına gelen /+AgU/ ise türettiği topluluk adlarında, benzer ya da ortak niteliklere sahip insanların ya da insan dışındaki kavramların ilişkilendirilerek bir arada anılmasını, birlikte değerlendirilmesini sağlamıştır.

i) İnsanlara ya da insan dışındaki kavramlara yönelik ilişkilendirmeler yapan sözcük düzeyindeki dil birimleri; ilgi, sahiplik, aitlik, özgülük, benzerlik vb. kapsamındaki ilişkilendirmeleri işaretleyen sözcükler ve taşıdıkları ortak özellikler dolayısıyla ilişkilendirilebilecek üyelerden oluşan grup, sınıf, topluluk, takım, tür vb. adları olmak üzere iki grupta incelenmiştir. Türkçe, Arapça, Farsça kökenli örnekleri belirlenen, doğrudan ya da dolaylı yollarla ilişkilendirme yapan bu ögeler arasındaki Türkçe sözcükler; kavramları sahiplik, aitlik, benzerlik, karşılaştırma doğrultusunda ilişkilendiren, belli yönlerden birbiriyle ilgili insanlardan oluşan toplulukları işaretleyen ad soylu sözcüklerle eylemlerden oluşmaktadır. Örnekleri belirlenen Arapça mastar, ism-i fâil, ism-i mefûl ve ism-i mensup sınıfındaki kimi sözcükler, insanlara ya da insan dışındaki kavramlara yönelik ilgi, ilişki, aitlik, özgülük vb. çerçevesindeki bağları karşılamıştır. Arapça çoğul adların metinde belirlenen biçimleri, Türkçe /+lAr/ ekli örneklere benzer biçimde insan toplulukları için kullanılmıştır. Kaydedilen Farsça sözcükler de belirtilen nitelikteki insan ve hayvan topluluklarını adlandırmaktadır.

j) Tamlayan ve tamlanan görevindeki sözcük ya da sözcük gruplarının türlü açılardan ilişkilendirildiği ad tamlamalarında, bu ögeler arasında sahiplik, aitlik, bağlı ya da ilgili olma vb. doğrultusunda kurulan ilişkiler karşılanmıştır. Türkçe ad tamlamaları; tamlama ögelerinin sayısı, tamlayan ya da tamlanan görevindeki işlevi, birbiriyle kurduğu bağın niteliği, tamlamanın anlamı ve karşıladığı kavram gibi yönlerden ele alındığında farklı biçimlerde oluşan, insan ya da insan dışındaki kavramları kendileriyle ya da birbirleriyle ilişkilendiren çok biçimli ve yönlü bir sözcük grubu niteliğindedir. Arapça ve Farsça söz dizimi kurallarına göre oluşmuş ad tamlamaları arasında da benzer bir ilişkilendirmenin örnekleri

görülmektedir. Bu sözcük grupları, tamlamanın ya da tamlama öğelerinin anlamlarına koşut türlü ilişkilendirmelerle farklı kavramları karşılamış; özel ad ya da lakap olarak da kullanılmıştır.

k) İlgi durumu ekli kişi zamirleriyle iyelik ekli adları sahiplik, aitlik, ilgi vb. bağlamında ilişkilendiren iyelik grupları, altı kişi zamiri ve bu zamirlerin söz konusu anlam ilgileriyle tamladığı adlardan oluşmuştur. Nehcü'l-Ferâdis'te iyelik gruplarının insan kavramıyla biçimlenen ilişkilendirmeler arasında yer verilen örnekleri, kişi zamirlerinin tüm örneklerini içermektedir. İyelik gruplarında kimi zaman "kendü, öz" dönüşlülük zamirleri de yer almıştır.

l) İlgi durumu ekli zamirlerle ya da adlarla iyelik eki almamış adları sahiplik, aitlik, ilgi vb. aracılığıyla bağlayan tamlayan gruplarının Nehcü'l-Ferâdis'teki örnekleri, insan kavramı çevresindeki ilişkilendirmeleri karşılamaktadır. Metinde, bu sözcük grubunun yalnız 1. ve 2. çoğul kişi zamirleriyle kurulan örnekleri belirlenmiştir.

m) Aitlik eki almış sözcük gruplarından oluşan aitlik gruplarının Nehcü'l-Ferâdis'te, insan ya da insan dışındaki kavramlarla kurulmuş örnekleri bulunmaktadır. Bu tür örneklerde, söz konusu kavramlar kişi, yer, zaman vb. bildiren öğelere bağlanarak ilişkilendirmiştir.

n) Kısaltma grupları adı altında incelenen sözcük gruplarının metinde belirlenen ilişkilendirme işlevli örnekleri, genel olarak bulunma grubu, çıkma grubu ve eşitlik grubu kuruluşundaki dil birimleridir.

İnsana ve insan dışındaki kavramlara yönelik ilişkilendirmelerin belirlendiği bulunma grubu yapısındaki bir örnekte; insana özgü sahip olma, taşıma, bulundurma ilgileriyle gerçekleşen bir ilişki söz konusudur. Tanıklanan örneklerin insan dışındaki kavramlarla ilgili olanları ise zamansal sınırlandırmalarda ve kesir sayıların ifadesinde gözlenen parça-bütün ilişkisini içermektedir.

Nehcü'l-Ferâdis'te örnekleri belirlenen çıkma gruplarının sayıca önemli bir bölümü, çıkma durumu eki almış bir adın kendisini izleyen iyelik eki başka bir adla oluşturduğu sözcük gruplarıdır. Bu tür örnekler, hem insanlar hem de insan dışındaki kavramlar için geçerli ilişkilendirmeleri bildirmiştir. Çıkma durumu eki olarak /+dIn/ yanında, bulunma durumu eki /+dA/'nin de kullanıldığı bu yapıdaki sözcük gruplarında, bir topluluğun, zümrenin, bütünü'nün herhangi bir üyesi, bölümü, parçası vb. ifade edilmiş; aitlik, ilgi, parça-bütün vb. aracılığıyla kurulan ilişkilendirmeler karşılanmıştır. Bu örnekler dışında, yalnızca insan dışındaki kavramlar için geçerli bağlantıları işaretleyen kimi çıkma gruplarında ise tamlanan ögenin hangi nesneden yapıldığı belirtilmiştir.

Eşitlik grubu, insanların ya da insan dışındaki kavramların başka kavramlarla ölçü, miktar, sayı vb. açısından ilişkilendirilmesini sağlamıştır. Bu ekte söz konusu kavramlar arasındaki özdeşlik, denklik, yaklaşıklık gibi anlamsal ilgiler de belirtilmiştir.

Çıkma durumu ekli bir adın yönelme durumu ekli başka bir adla kurduğu kısaltma grubu örneklerinde, eylemin gerçekleştiği yerlere ya da gerçekleşme yönüne ilişkin başlangıç ve bitiş noktası niteliğindeki öğeler bağlanmıştır.

o) Hem insanla hem de insan dışındaki kavramlarla ilgili sözcüklerin yer aldığı bağlama gruplarında, genellikle Arapça ya da Türkçe çoğul adların karşıladığı, ortak özellikler taşıyan üyelere sahip insan toplulukları bir araya getirilerek ilişkilendirilmiştir. Türü yönlerden yakın, benzer ya da ortak niteliklere sahip kimi kavramların ilişkilendirilmesi de aynı yolla gerçekleşmiştir. Bağlama grupları arasında değerlendirilen Farsça birleşik sözcük yapısındaki kimi örnekler ise anlam yakınlığı dolayısıyla ilişkili sayılabilecek adların "u/ü, vu/vü" ile bağlanmasından oluşmaktadır.

ö) Metinde belirlenen ikileme örnekleri, belli yönlerden ilişkili, ortak özelliklere sahip insanları, insan dışındaki kavramları; bu kapsamda yakınlık, benzerlik, karşıtlık vb. içeren kimi öğeleri karşılayan sözcüklerle kurulmuş ve onları ortak bir bağlamda ele alarak ilişkilendirmiştir.

Kaynakça

- Aksan, D. (2015). *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim 1. 2. 3. ciltler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 439.
- Alyılmaz, S. (2018). Türkçede birden fazla anlam ögesiyle (sentaktik yolla) kavramların işaretlemesi. *Çukurova Üniversitesi Türkojoloji Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 11-25.
- Aşcı, M. (2019). *Harezmi Türkçesinde söz yapımı* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l-ferâdis, uşmaöleriniE açuu yolu (cennetlerin açık yolu) III (dizin-sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 518.
- Ata, A. (2016). *Çağatay Türkçesinin ilk devresi Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları No: 395.
- Banguoğlu, T. (1986). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 528.
- Bayraktar, N. (2017). Türkiye Türkçesinde çokluk ekinin işlevleri. M. Ölmez, T. Çulha, K. Özçetin (Haz.), *Doğumunun 60. yılında Mustafa S. Kaçalın armağanı, Divânı Lugâti't-Turk'ten Senglah'a Türkçe* (s. 285-292). İstanbul: Kesit Yayınları.
- Boz, E. (2013). *Türkiye Türkçesi biçimsel ve anlamsal işlevli biçimbilgisi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Boz, E. (2021). Dilbilgisel ulamların biçimsözdizimsel işaretleyicileri: çatı ulamı örneği. E. Boz ve F. Karademir (Ed.), *Prof. Dr. Sadettin Özçelik armağanı* (s. 95-101). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Eckmann, J. (2004). *Nehcü'l-ferâdis, uşmaöleriniE açuu yolu (cennetlerin açık yolu) I. metin, II. tıpkı basım*. S. Tezcan ve H. Zülfikar (Yay.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 518.
- Eker, S. (2019). *Çağdaş Türk dili*. Ankara: Grafiker Yayınları: 7.
- Ergin, M. (1985). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Güz, N., Huber, E., Senemoğlu, O. ve Öztokat, E. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. B. Vardar (Yön.). İstanbul: Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- Kalsın, Ş. (2013). *Harezmi Türkçesi grameri -isim- (Memluk Kıpçak ve Kuman Kıpçak Türkçesiyle karşılaştırmalı)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Karaağaç, G. (2012). *Türkçenin dil bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları: 1049.
- Karahan, L. (2008). *Türkçede söz dizimi*. Ankara: Akçağ Yayınları: 58.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri (şekil bilgisi)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları: 827.
- Özkan, M. ve Tören, H. (2012). *Osmanlı Türkçesi II*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Özmen, M. (2013). *Türkçenin sözdizimi*. Adana: Karahan Kitabevi.
- Şimşek, A. (2006). Kavramların öğretimi. A. Şimşek (Ed.), *İçerik türlerine dayalı öğretim* (s. 27-70). Ankara: Nobel Yayın No: 1013.

- Timurtaş, F. K. (1995). *Tarihî Türkiye Türkçesi araştırmaları III, Osmanlı Türkçesi grameri*. İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Türkiye Bilimler Akademisi. (2011). *Türkçe bilim terimleri sözlüğü sosyal bilimler*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Üstünova, K. (2018). *Türkiye Türkçesi ad işletimi (biçim bilgisi)*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yüceol Özezen, M. (2020). Türkiye Türkçesinde ara-orta kavramlarının dilbilgiselleşmesi. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 108-135.